

De Notaris en Asymmetrische Informatie

De Notaris en Asymmetrische Informatie

**Zijn Nijmeegse notarissen in de periode 1864-1884 het
intermediair tussen de kredietgever en de kredietnemer?**

Ton van Raaij
Heerbaan 89
6566 EE Millingen aan de Rijn
s4169050

Masterscriptie
Begeleider: Christiaan van Bochove
Masterstudie Geschiedenis
Radboud Universiteit
15-06-2015

Inhoudsopgave

Inleiding.....	7
Afbakening van het onderzoeksterrein.....	15
De gebruikte bronnen	19
Werkwijze.....	25
Vader en zoon Courbois	27
Locatie van de notariskantoren	33
Algemene kencijfers.....	37
Woonplaats	41
Soort akten	51
Kennisopbouw	55
Alfabetisch register	61
Andere manier	65
Is 1874 een breuk?.....	67
Conclusie	69
Bijlagen.....	73
Bronnen.....	79
Websites.....	80
Literatuurlijst	82
Afbeeldingen	85

Inleiding

De hedendaagse mens wordt tijdens zijn leven regelmatig geconfronteerd met situaties waarin zijn financiële middelen onvoldoende zijn om zijn doelen te verwezenlijken. Hij heeft onvoldoende contante middelen tot zijn beschikking om het gedroomde huis of de ultieme auto te kopen, een opleiding te volgen of een tropische vakantie te houden. Een luxeprobleem. Zijn er echter geen middelen om in de dagelijkse levensbehoeften te voorzien dan is het probleem essentieel geworden. Ook bedrijven en de overheid hebben regelmatig een (tijdelijk) tekort aan financiële middelen. Het bedrijf moet de noodzakelijke investering uitstellen en de overheid wacht met het onderhoud van het wegennet.

Een van de manieren om een (tijdelijk) tekort aan financiële middelen op te lossen is een krediet te nemen, geld lenen. Voor de mens uit de eenentwintigste eeuw meestal niet moeilijk. Hij weet waar hij dit krediet kan krijgen en weet vooral onder welke condities. Bijvoorbeeld bij zijn depositobank, de bank die zijn financiële transacties uitvoert, en verder bij de Gemeentelijke Kredietbanken, hypotheekbanken of commerciële dienstverleners. Vaak zal hij ook een krediet hebben op zijn betaalpas en creditcard. Ook bij sommige bedrijven is krediet mogelijk in de vorm van termijnbetalingen. Voorwaarde is wel dat hij de lening kan terugbetalen. Daarom wordt vaak een zeker inkomen als eis gesteld of een fysiek onderpand zoals een huis.

Welke mogelijkheden hadden onze voorouders in de negentiende eeuw, een tijd waarin krediet een dagelijks verschijnsel was? Banken die krediet verzorgen voor particulieren bestaan nog niet in die tijd, de bestaande banken zijn vooral handelsbanken gericht op korte termijn kredieten. Maar er zijn een aantal andere mogelijkheden. Zo kan men geld lenen bij personen die jou kennen en vertrouwen zoals familie, vrienden, burens en collega's.¹ Verder zijn er al vanaf de Middeleeuwen pandjeshuizen of banken van lening.² Wie bij het pandjeshuis niet terecht kon was aangewezen op woekeraars of leenvrouwen. En ook bestond de mogelijkheid om op de pof te kopen, de aankopen op de lat te laten schrijven bij

¹ Anne E.C. McCants, 'Goods at Pawn. The Overlapping Worlds of Material Possessions and Family Finance in Early Modern Amsterdam', *Social Science History* 31 (2007) 213-238, aldaar 216.

² Maassen beschrijft de geschiedenis van de bank van lening en pandjeshuizen in zijn boek: H.A.J. Maassen, *Tussen commercieel en sociaal krediet. De ontwikkeling van de bank van lening in Nederland van Lombard tot Gemeentelijke kredietbank 1260-1940* (Hilversum 1993).

winkeliers en andere neringdoenden.³ Al deze vormen van kredietverlening zijn relatief kort, voor een pandjeshuis geldt vaak een maximale leentermijn van één jaar en één dag.

Wat zijn de mogelijkheden als een langere krediettermijn noodzakelijk is bijvoorbeeld voor het kopen van een huis of een stuk akkergrond? Wie is voldoende kapitaalkrchtig en bereid om een deel van zijn vermogen uit te lenen? Aan de andere kant weet deze kapitaalkrchtige persoon niet dat iemand een huis wilt kopen. En ook niet of deze persoon betrouwbaar is, zal hij wel op tijd de rente betalen? Er is sprake van asymmetrische informatie en de vraag komt dan ook naar voren welk (financieel) intermediair dit gaat oplossen en de beide partijen bij elkaar brengt. In het voorgaande is er sprake van drie elementen namelijk langdurig krediet, asymmetrische informatie en een (financieel) intermediair. Het debat over deze drie elementen wordt eerst besproken in deze scriptie en aansluitend de onderzoeksvraag. Daarna wordt de afbakening van het onderzoeksterrein, de gebruikte bronnen en de gevolgde werkwijze toegelicht. Voordat ingegaan wordt op de daadwerkelijke onderzoeksresultaten worden eerst de hoofdpersonen van deze scriptie geïntroduceerd en wordt ingegaan op hun woon- en werkadres. Bij de onderzoeksresultaten komen achtereenvolgens de algemene kencijfers, de woonplaats van de kredietverschaffers en kredietnemers, de soort akten, en de kennisopbouw van de financiële intermediair aan de orde. Ten slotte wordt ingegaan op de alfabetische registers, mogelijke andere manieren om partijen bij elkaar te brengen en wordt ingegaan of het jaar 1874 een breuk betekent. De conclusie sluit het geheel af.

Krediet

Krediet, de economische term voor een lening, wordt door de antropoloog Marcel Maus gezien als een gift van 'tijd'.⁴ Volgens Willems is krediet het tijdsverschil tussen een aankoop of levering (van goederen of diensten) en de betaling daarvan. Hij noemt krediet ook een lening tegen interest.⁵ Aan de basis van kredietrelaties liggen twee soorten sociale relaties namelijk horizontale en verticale.⁶ Horizontale kredietnetwerken ontstaan tussen mensen uit een sociaal gelijk milieu, ze komen tot stand via netwerken van familie, vrienden,

³ Christiaan van Behove, 'Seafarers and Shopkeepers: Credit in Eighteenth-Century Amsterdam', *Eighteenth-Century Studies* 48 (2014) 67-88, aldaar 68; McCants, 'Goods at Pawn', 216

⁴ Bart Willems, *Leven op de pof. Krediet bij de Antwerpse Middenstand in de achttiende eeuw* (Amsterdam 2009) 72.

⁵ Willems, *Leven op de pof*, 243.

⁶ Ibidem, 71.

collega's en de buurt. Bij verticale kredietnetwerken zijn de beide partijen sociaal niet gelijkwaardig.

Bij horizontale kredietnetwerken wordt vaak gedacht dat de onderlinge solidariteit de bindende factor is maar volgens Willems heeft recent onderzoek aangetoond dat het beeld van een in de loop van de geschiedenis afgenomen solidariteit niet langer stand houdt.⁷ In veel samenlevingen zijn mensen altijd al geneigd geweest om hun eigen belang voorop te stellen. Zijn er onvoldoende hulpbronnen dan zullen keuzes gemaakt moeten worden en komt solidariteit onder druk te staan. En lenen bij familie, vrienden, burens en collega's is niet zonder consequenties. Zeker bij het rente-vrij lenen wordt er vaak van uitgegaan dat deze gunst ook in omgekeerde situaties zal gelden ('reciproque') waardoor een soort verplicht leensysteem ontstaat.⁸ Een andere consequentie is dat deze horizontale kredietnetwerken niet privé zijn en daardoor een bron van stress en schaamte.⁹ Kan de kredietnemer zijn lening niet terugbetalen loopt hij het risico zijn sociale netwerk te verliezen. In de achttiende eeuw werd de reputatie van een persoon vaak gekoppeld aan zijn mogelijkheid om krediet te krijgen.¹⁰ Reciprociteit speelt ook een rol bij het kopen op de pof of op de lat, de personen die schulden hebben zijn geneigd bij de winkelier te blijven kopen waar zij die schuld hebben.¹¹

Tot de eerste helft van de achttiende eeuw wordt vooral vertrouwd op persoonlijke kennis en sociale relatie bij het afsluiten van kredieten maar daarna worden de banden minder persoonlijk.¹² Verticale kredietrelaties ontstaan. Voor Willems is het kenmerkende van een verticale kredietrelatie dat deze tot stand komt tussen in sociaal opzicht ongelijke partijen. De historici Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal constateren echter dat de kredietverschaffer en de kredietnemer uit dezelfde sociale klasse komen.¹³ Mogelijk wordt dit verschil veroorzaakt door de periodisering en de locatie van het onderzoek, Hoffman,

⁷ Ibidem.

⁸ Daryl Collins, Jonathan Morduch, Stuart Rutherford & Orlanda Ruthven, *Portfolios of the Poor* (2009) 50-51.

⁹ Collins e.a., *Portfolios of the Poor*, 55; Willems, *Leven op de pof*, 72.

¹⁰ Philip Hoffman, Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, 'Private Credit Markets in Paris, 1690-1840', *The Journal of Economic History* 52 (1992) 293-306, aldaar 294; Bart Willems, *Leven op de pof. Krediet bij de Antwerpse Middenstand in de achttiende eeuw* (Amsterdam 2009) 19.

¹¹ Willems, *Leven op de pof*, 244.

¹² Philip T. Hoffman, Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, 'Redistribution and Long-Term Private Debt in Paris, 1660-1726', *The Journal of Economic History* 55 (Cambridge 1995) 256-284, aldaar 269; Philip T. Hoffman, Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, *Priceless markets: the political economy of credit in Paris, 1660-1870* (Chicago 2000), aldaar 114.

¹³ Hoffman, e.a., 'Private Credit Markets in Paris, 1690-1840', 298.

Postel-Vinay en Rosenthal onderzoeken de periode 1690 tot 1840 in Parijs en Willems de achttiende eeuw in Antwerpen.

Al geruime tijd houden de historici Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal zich bezig met de private kredietmarkt in Frankrijk en vooral in Parijs. Zij stellen dat er onder historici een duidelijk beeld bestaat over de financiële markten in de negentiende eeuw, zoals beurzen, commerciële- en investeringsbanken.¹⁴ Maar als er teruggegaan wordt in de tijd dan wordt het beeld, volgens deze auteurs, waziger. Zo verdwijnen de investeringsbanken en bemoeien de beurzen zich alleen met de (semi) overheid. Krediet wordt steeds persoonlijker en een aantal ongewone financiële praktijken komen tevoorschijn. Zij zijn het niet eens met de gangbare verklaring dat voor de Industriële Revolutie, en in ontwikkelingslanden voor de moderne economische groei, de financiële handelingen gewoonlijk persoonlijk zijn en dat er weinig geleend werd, lenen was gelimiteerd.¹⁵ Door dit tekort aan krediet wordt de economie lamgelegd, zonder geld stagneren de investeringen. Deze impasse duurde tot de late achttiende en de negentiende eeuw toen een economische transitie plaatsvond en een onpersoonlijke en kapitalistische kredietmarkt ontstond. Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal twijfelen niet aan het belang van de kredietmarkt voor de economische groei want kredieten zijn essentieel voor de economische groei. Wel wijzen zij de aanname af dat onpersoonlijk lenen voor de Industriële Revolutie altijd beperkt was. Zij wijzen de scherpe dichotomie tussen de pre-industriële en de kapitalistische wereld af. Op basis van onderzoek naar de stad Parijs blijkt dat er onpersoonlijke leningen worden afgesloten waarbij de notaris als tussenpersoon optreedt.

Verder stellen zij dat historici niet kunnen verklaren waarom de financiële praktijken per land zo verschillend zijn. Historici hebben, volgens de auteurs, voornamelijk de ontwikkeling van de legale instituties geschetst die gaan over het private krediet. Historici weten iets over de korte termijn handelskredieten en veel over de lange en korte termijn overheidsleningen. Maar de lange termijn private leningen zijn volgens de auteurs niet onderzocht. Een van de redenen, volgens Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal, dat deze lange termijn private leningen niet onderzocht is, ligt in het ontbreken van centrale statistieken.¹⁶ Veel van de

¹⁴ Hoffman e.a., 'Redistribution and Long-Term Private Debt in Paris, 1660-1726', 256-257.

¹⁵ Hoffman e.a., *Priceless markets*, 1.

¹⁶ Hoffman e.a., 'Redistribution and Long-Term Private Debt in Paris, 1660-1726', 258-259; Hoffman e.a., 'Private Credit Markets in Paris, 1690-1840', 32.

gegevens over de private leningen zijn opgetekend in notariële akten en liggen opgeslagen in het archief van de notaris tussen alle andere akten. De toegang tot dit archief is beperkt tot een chronologische lijst van de akten per notaris. Onderzoek is dus tijdrovend en arbeidsintensief.

Asymmetrische informatie

De econoom Akerlof legt het begrip 'asymmetrische informatie' uit aan de hand van de markt van tweedehands auto's.¹⁷ Hij stelt dat zowel bij nieuwe als tweedehandse auto's goede en slechte exemplaren voorkomen. Bij nieuwe auto's weet niemand of de auto een goed of slecht exemplaar is, wat ze wel weten is de kans dat de auto een goed of een slecht exemplaar is. Maar na verloop van tijd krijgt de eigenaar van een auto een goed idee over de kwaliteit van zijn auto en kan hij de kans dat de auto slecht is, een 'lemon' is, bijstellen.¹⁸ Kopers van tweedehands auto's weten dit niet waardoor er een asymmetrie in de beschikbare informatie is ontstaan.

Dit probleem van asymmetrische informatie bestaat op veel terreinen. Ook bij de kredietverlening komt dit voor. De kredietverlener weet niet of de potentiële kredietnemers te vertrouwen zijn.¹⁹ Wie is te vertrouwen? Wie komt zijn verplichtingen na of neemt het niet zo nauw? Wat is de waarschijnlijkheid dat de kredietnemer niet betaald? Hebben ze andere financiële verplichtingen waardoor de betaling van de rente en de aflossing van de hoofdsom in gevaar komt?²⁰ Wat is hun reputatie? En daarbij komt de vraag wie een onderpand heeft dat niet eerder belast is. De kredietverstrekker kan dit alleen oplossen door de potentiële kredietnemer goed te onderzoeken of te leren kennen. Omgekeerd weet de kredietnemer niet wie de intentie heeft een gedeelte van zijn vermogen uit te lenen en onder welke condities. Er is sprake van asymmetrische informatie en dit verschil van informatie dwingt de kredietverstrekker en de kredietnemer er toe te vertrouwen op persoonlijke banden die zij hebben met een financieel intermediair.²¹

¹⁷ George A. Akerlof, 'The market for "Lemons": Quality uncertainty and the market mechanism', *The Quarterly Journal of Economics* 84 (1970) 488-500, aldaar 489.

¹⁸ 'Lemon' is de Amerikaanse aanduiding voor een slechte tweedehandse auto.

¹⁹ Hoffman e.a., *Priceless markets*, 62.

²⁰ Hoffman e.a., 'Redistribution and Long-Term Private Debt in Paris, 1660-1726', 264-265.

²¹ Hoffman e.a., *Priceless markets*, 62.

Financiële intermediairs

Binnen hun onderzoek naar de lange termijn private kredietmarkt in Parijs besteden Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal ook veel aandacht aan de Parijse notarissen uit de achttiende eeuw.²² Zij komen tot de conclusie dat de Parijse notarissen in deze achttiende eeuw de intermediairs zijn die de kredietverschaffer en de kredietnemer bij elkaar brengen en het probleem van de asymmetrische informatie oplossen.²³

Om deze beide partijen snel bij elkaar te brengen moeten de Parijse notarissen een service verlenen van hoge kwaliteit. Zij kunnen deze kwaliteit leveren omdat zij wettelijk een archief moeten bijhouden van de akten die zij opstellen, akten die boordevol (financiële) informatie staat en waar alleen de notaris toegang tot heeft. Deze akten vormen de basis van hun kennis waarmee zij de lange termijn (private) kredietmarkt kunnen domineren. Daarnaast werken zij vaak generaties lang voor families waardoor zij naast de financiële positie ook hun reputatie kennen. En ... notarissen worden gezien als betrouwbaar, onafhankelijk en onpartijdig.²⁴ Hij heeft '*fides publica*', openbare geloofwaardigheid.²⁵ En juist aan betrouwbare informatie over de kredietnemers heeft de kredietmarkt behoefte, de notaris zal advies geven op basis van vertrouwen.²⁶ Achtergrond voor deze positie is dat de notaris al sinds de Middeleeuwen testamenten, boedelscheidingen, eigendomsstukken en financiële contracten opstelt en deze bewaart.²⁷ De notaris is een ambtenaar die zijn inkomsten haalt uit zijn dienstverlening aan het publiek.²⁸ Hij stelt een authentieke akte op, een contract dat rechtsgeldig is.²⁹ Notaris en buitengewoon hoogleraar Ton Gehlen stelt dat een authentieke akte volledig geloof verdient en volkomen bewijs levert.³⁰ De Jong noemt

²² Hoffman e.a., 'What Do Notaries Do?', 499.

²³ Hoffman e.a., 'What Do Notaries Do?', 501.

²⁴ R. de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999* (Amsterdam 2002) 135; Willems, *Leven op de pof*, 77

²⁵ A. Fl. Gehlen, *Notariële akten uit de 17^e en 18^e eeuw, handleiding voor gebruikers* (Zutphen 1986) 11

²⁶ Hoffman e.a., 'Private Credit Markets in Paris, 1690-1840', 295; Pitlo, A., *De zeventiende en achttiende eeuwse notarisboeken en wat zij ons omtrent ons oude notariaat leren* (Haarlem 1948) 222.

²⁷ Hoffman e.a., 'Private Credit Markets in Paris, 1690-1840', 295.

²⁸ C.M. Cappon, 'Wat er is, was er al lang; wat zal komen, is eerder al geweest.' (Amsterdam 2010) 12; Josef Issensee, *Het ambt van notaris: Relict uit tijden van voor de grondwet* (2008) 18.

²⁹ R. de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 22; Hoffman e.a., *Priceless markets*, 25.

³⁰ Gehlen, *Notariële akten uit de 17^e en 18^e eeuw*, 13.

de notaris een vrijwillig rechter, een vredesrechter in familiegeschillen.³¹ De hoogleraar notarieel recht A. Pitlo noemt de notarissen elastisch.³²

Naar de rol van de financiële intermediairs, en dus ook de notarissen, bij de kredietverlening is weinig onderzoek gedaan. Voor Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal is de rol van de notaris bij de ontwikkeling van de industrie wezenlijk. Ook Roberg G. King en Ross Levine zijn van mening dat financiële intermediairs een wezenlijke, ja zelfs dominante, rol hebben.³³ Ook in Merida (Mexico) spelen notarissen een rol bij het verstrekken van kredieten en daardoor de ontwikkeling van de industrie.³⁴ Volgens Juliette Levy koppelen notarissen kredietverschaffers en kredietnemers voor lange termijn kredieten. Zij kunnen dit doen door de afwezigheid van banken. Waar in Parijs alle notarissen een rol spelen in de kredietverlening blijkt in Merida (Mexico) één notaris een monopolie opgebouwd te hebben.³⁵ Volgens Levy is dit mogelijk geworden door zijn persoonlijke netwerk. Levy dicht het persoonlijke netwerk dan ook een fundamentele rol toe bij financiële innovaties, vooral tijdens periodes van economische transitie. In zijn studie naar de kredieten in Antwerpen komt Willems tot de conclusie dat de notarissen de kennis en de informatie hebben om als financieel bemiddelaar op te treden maar of zij ook daadwerkelijk de beide partijen bij elkaar gebracht heeft moet verder onderzocht worden.³⁶

Volgens Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal regelen goudsmeden in Engeland de leningen tussen private personen.³⁷ Peter Temin en Hans-Joachim Voth zien een transitie van de goudsmid naar de bankier waarbij krediet voor een grote groep cliënten beschikbaar komt.³⁸ Zoals in Parijs de notarissen een dienst aanbieden om vraag en aanbod bij elkaar te brengen zo vervullen in Londen de 'scriveners' deze dienstverlening. Maar in tegenstelling tot Parijs

³¹ de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 45.

³² Pitlo, A., *De zeventiende en achttiende eeuwse notarisboeken en wat zij ons omtrent ons oude notariaat leren* (Haarlem 1948) 191.

³³ King, Robert G. en Ross Levine, 'Financial Intermediation and economic development' via http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/1993_Book_Mayer_Intermediation.pdf 156-189, aldaar 156.

³⁴ Juliette Levy, 'Notaries and Credit Markets in Nineteenth-Century Mexico', *Business History Review* 84 (2010) 459-478 aldaar 462.

³⁵ Levy, 'Notaries and Credit Markets in Nineteenth-Century Mexico', 478.

³⁶ Willems, *Leven op de pof*, 117.

³⁷ Hoffman e.a., 'Redistribution and Long-Term Private Debt in Paris, 1660-1726', 256-257.

³⁸ Peter Temin, en Hans-Joachim Voth, 'Banking as an emerging technology: Hoare's bank 1702-1742', *Barcelona Economics Working Paper Series* 93 (2003) 1-40, aldaar 3; H. van Wee & E. Aerts, *De economische ontwikkeling van Europa, 950-1950* (Leuven 1996) 102

worden in Londen de banken de meest belangrijke financiële intermediairs. Voor Amsterdam in de eerste helft van de negentiende eeuw geeft Joost Jonker aan dat notarissen, naast makelaars en de beurs, een rol spelen in het bij elkaar brengen van de kredietverschaffer en de kredietnemer in de publieke markt.³⁹ Waaruit die rol echter bestaat vermeld hij niet.

In hun onderzoek naar onroerend goed en de financiële markten in Engeland en de Lage Landen tussen 1300 en 1800 schetsen van Bochove, Deneweth enZuijderduijn de verschillen tussen Engeland en een aantal steden in Holland en Brabant en Vlaanderen.⁴⁰ Op basis daarvan komen zij tot de stelling dat het systeem van registreren bepaald wie de financiële dienstverlening gaat verzorgen.⁴¹ In Engeland, waar geen goede registers zijn, breiden 'scriveners' en gevolmachtigden hun bestaande rol in de hypotheekmarkt uit. In de Lage Landen bestaat er geen verband tussen het zoeken naar informatie en het koppelen van beide partijen omdat de registers gemakkelijk toegankelijk zijn. Notarissen zijn goede kandidaten voor de financiële intermediatie omdat zij de registers kunnen raadplegen, de contracten kunnen opstellen en de rijke elite kennen. Maar zij hebben wel weinig informatie over de lener.

Onderzoeksvraag

Omdat in verschillende landen verschillende beroepen de functie van financiële intermediair uitoefenen komt de vraag naar voren hoe deze financiële intermediatie gebeurt in een provinciestad zoals Nijmegen. Waarbij de nadruk ligt op de vraag of de notarissen deze rol vervullen. De onderzoeksvraag is dan ook: 'zijn Nijmeegse notarissen in de periode 1864 - 1884 het intermediair tussen de kredietgever en de kredietnemer'? Het onderzoek spitst zich toe op de standplaats van vader en zoon Courbois en op de jaren 1864, 1873, 1875 en 1884. De onderbouwing hiervan wordt in de afbakening van het onderzoeksterrein gegeven.

³⁹ J.P.B. Jonker, *Merchants, bankers, middlemen: the Amsterdam money market during the first half of the 19th century* (Amsterdam1996) 84.

⁴⁰ Bochove, Christiaan van, Heidi Deneweth en Jaco Zuijderduijn, 'Real estate and financial markets in England and the Low Countries, 1300-1800', CGEH Working Paper Series 42 (2013) 10.

⁴¹ van Bochove e.a., 'Real estate and financial markets in England and the Low Countries, 1300-1800', 18-19.

Afbakening van het onderzoeksterrein

De onderzoeksvraag laat drie elementen zien die enige toelichting behoeven. Op de eerste plaats wordt gesproken over de stad Nijmegen. Ten tweede worden een viertal specifieke jaren genoemd namelijk 1864, 1873, 1875 en 1884. Als laatste wordt niet gesproken over alle Nijmeegse notarissen maar alleen over vader en zoon Courbois. Waarom Nijmegen? Waarom dit beperkt aantal jaren en waarop is de keuze voor deze vier jaren gebaseerd? Waarom niet alle notarissen?

De keuze voor de stad Nijmegen is op de eerste plaats pragmatisch. Dit onderzoek is verricht binnen het kader van de masteropleiding Geschiedenis aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Daarnaast zijn de archieven van de Nijmeegse notarissen ook daadwerkelijk opgeslagen in het Regionaal Archief Nijmegen. Het onderzoek kan dus gedaan worden in de stad waar ook gestudeerd wordt waarmee onnodig tijdverlies door bijvoorbeeld reizen voorkomen kan worden.

Er is echter een tweede reden om Nijmegen te kiezen. In de tweede helft van de negentiende eeuw heeft Nijmegen een opmerkelijke transformatie ondergaan. Tot 1874 is Nijmegen namelijk een vestigingsstad geweest. Al in 1300 wordt de eerste stadswal gebouwd terwijl de tweede stadswal in de vijftiende eeuw wordt opgetrokken. Nijmegen is ommuurd waardoor stadsuitbreidingen niet mogelijk zijn. In 1875 heeft Nijmegen een oppervlakte van 1 km² en wonen er 23.000 personen in 2.400 panden.⁴² Een volgepropte stad met smalle steegjes en overbevolkte huizen. In 1874 verandert de situatie in Nijmegen als op achttien april de Tweede Kamer der Staten Generaal de vestingwet aanneemt die de verdediging van Nederland regelt.⁴³ Basis van deze verdediging is de inundatie van Nederland waardoor de functie van een aantal steden, waaronder Nijmegen, als verdedigingsstad komt te vervallen en de verdedigingswallen gesloopt kunnen worden. Als in de jaren 1876 – 1880 daadwerkelijk de stadsmuren gesloopt worden kan Nijmegen zich transformeren van een ‘ingeslapen’ stad in een ‘actieve’ stad met volop bouwactiviteiten en

⁴² Bots, H en J. Brabers, *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Negentiende en Twintigste Eeuw* (2005) 33; Stichting Noviomagus, <http://www.noviomagus.nl/OudNijmegen/Stadswallen.htm> (29-04-2015).

⁴³ Koninkrijk der Nederlanden, ‘Wet tot regeling en voltooiing van het vestingstelsel’, *Staatsblad* 64 (Den Haag 1874).

stadsuitbreidingen.⁴⁴ Juist deze tijd van uitbreiding zal extra mogelijkheden scheppen voor de Nijmeegse notarissen om een rol te spelen in het oplossen van de asymmetrische informatie tussen kredietgever en kredietnemer. Naast de hoofdvraag is het daarom interessant om te onderzoeken of het aandeel hypotheek transacties in het totaal aantal transacties na 1874 groter is geworden dan de periode daarvoor.

Het jaar 1874 is daarmee een breekpunt, een cesuur. Voor 1874 is Nijmegen de vestigingsstad zonder uitbreidingsmogelijkheden en na 1874 een stad die alle mogelijkheden krijgt om zich (versneld) te ontwikkelen. Om na te kunnen gaan of de notaris gedurende langere tijd kennis heeft kunnen opbouwen over zijn cliënten en om mogelijke trends te kunnen ontdekken, moeten een aantal jaren voor en een aantal jaren na 1874 onderzocht worden. Om ook de ontwikkelingen na de sloop van de stadsmuren mee te nemen en om een symmetrische verdeling van de te onderzoeken jaren rond 1874 te krijgen is gekozen voor de periode 1864 – 1884. Onderzoek naar het aantal notarissen dat in deze periode in Nijmegen werkzaam is geweest én het aantal door hen verleden akten toont de onmogelijkheid aan al deze akten te onderzoeken in het kader van een masterscriptie. In deze periode van twintig jaar werken 15 notarissen, verdeeld over zes standplaatsen, in Nijmegen en gezamenlijk verlijden zij 27.098 akten (zie tabel 1).⁴⁵ In het totaal zijn in deze vier jaar 5087 akten verleden door de Nijmeegse notarissen in de zes standplaatsen. Ook dit aantal past niet binnen de opzet van dit onderzoek, het is te omvangrijk. Daarom is gekozen het onderzoek te beperken tot één standplaats namelijk standplaats zes waar vader en zoon Courbois hun ambt uitoefenen. De keuze voor standplaats zes is vooral gelegen in de langdurige periode waarin vader Courbois als notaris werkzaam is geweest namelijk 20 jaar. Een mogelijk gevolg van deze lange periode is het vergroten van de kans op een consistent gebruik van termen en begrippen waardoor de bronnen beter te interpreteren zijn en de kans op fouten bij het invoeren van de data verkleind wordt. Een mogelijk bijkomende voordeel kan zijn dat er zo min mogelijk wisselingen zijn in het handschrift waarin de bronnen zijn opgetekend. Door twintig jaar te werken als notaris zal vader Courbois ook een aanzienlijk bestand van cliënten opgebouwd hebben waarbinnen gezocht kan worden naar

⁴⁴ Gemeente Nijmegen, http://www2.nijmegen.nl/wonen/oudste_stad/historienijmegen/ontplooiide_stad (29-04-2015).

⁴⁵ In 1883 wordt toestemming gegeven voor het inrichten van de zevende standplaats. Het aantal akten, 193, die jhr. Rijckevorsel van Kessel op deze standplaats in 1883 en 1884 verlijdt zijn wel meegenomen in de genoemde aantallen.

meer langdurige notaris – cliënt relaties. Langdurige relaties betekent dat de notaris kennis over de cliënten verzameld kan hebben die bruikbaar is voor zijn rol als intermediair bij het samenbrengen van de kredietgever en de –nemer. Ten slotte is standplaats zes ook een zeer productieve standplaats; in de vier jaar worden 1.132 akten verleden.⁴⁶ Meer akten betekent meer kans op het ontdekken van trends maar ook minder kans op eenzijdigheid in het soort akten. En meer soorten akten betekent meer informatie van verschillende aard waarmee kennis kan worden opgebouwd.

Niet alleen het aantal akten is te omvangrijk om te onderzoeken, maar ook de ontoegankelijkheid van deze akten bemoeilijkt het onderzoek. Er zijn namelijk geen omvattende indices over de akten beschikbaar met uitzondering van een chronologische lijst per notaris. Dit probleem is niet uniek voor Nijmegen of voor Nederland. In hun onderzoek naar Parijse notarissen concluderen Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal dat alle gezochte informatie aanwezig is in de archieven van deze notarissen maar dat er geen gemakkelijke, weinig arbeidsintensieve, manier bestaat de archieven en akten door te nemen.⁴⁷ Zij kiezen er dan ook voor een steekproef te nemen en hun onderzoek daarop te baseren. De werkwijze die in deze scriptie wordt gebruikt komt hiermee dus overeen.

⁴⁶ Productief is gemeten naar Nijmeegse maatstaven. Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal melden dat Parijse notarissen in de achttiende eeuw gemiddeld vijfhonderd akten per jaar verlijden. Zie Hoffman e.a., 'Redistribution and Long-Term Private Debt in Paris, 1660-1726', 258.

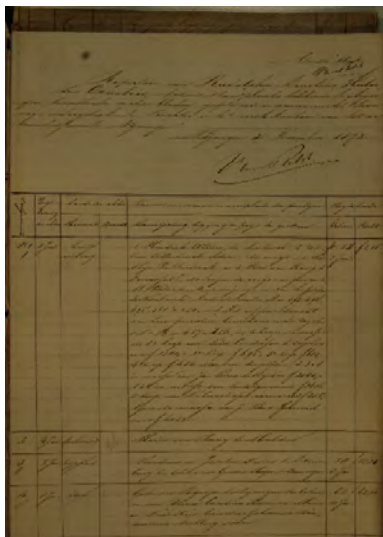
⁴⁷ Ibidem, 258-259.

Table 1: Notarissen en hun jaarlijkse akten in Nijmegen (1864-1884)

Notaris	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	totaal
Heuven, G.J. van	251	268	294	285	307	281	251	300	326	266	291	138	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3258
Halberstadt, W.A.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	107	273	291	221	241	189	150	133	129	1735
Aldus, C.	215	189	224	229	169	197	164	145	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1532
Heijst, H.P. van	0	0	0	0	0	0	0	0	49	117	126	233	174	0	0	0	0	0	0	0	0	699
Masman, J.G.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	96	260	314	318	301	292	399	1980
Gronden, J.R.L. van der	150	127	151	88	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	516
Wijnbergen, H.W.C.J. baron van	0	0	0	0	19	26	43	11	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	109
Klaassen, J.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18	130	149	208	211	221	211	1148
Bohtlingk, W.C.	111	108	126	136	141	237	250	212	308	310	223	321	377	481	419	357	268	320	332	282	277	5596
Robbers, C.H.	264	234	298	322	315	295	301	178	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2207
Voorst tot Voorst, L.J.J.H.E. baron van	0	0	0	0	0	0	0	14	133	152	186	152	192	201	219	147	182	136	135	8	0	1857
Hekking, Th.F.A.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	173	258	431
Courbois R.A.H.	357	326	322	307	343	217	246	267	308	268	296	295	291	291	281	264	236	244	269	197	96	5721
Courbois C.A.E.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	116	116
Rijckevorsel van Kessel, E.F.M. jhr.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	59	134	193
totaal	1348	1252	1415	1367	1294	1253	1255	1127	1134	1113	1122	1140	1141	1246	1324	1379	1390	1415	1398	1365	1620	27098

De gebruikte bronnen

Het onderzoek is gebaseerd op de repertoria van de onderzochte jaren van notaris Courbois.

Figuur 1: Voorbeeld chronologisch register

Al vanaf de zogenaamde Ventôsewet heeft de notaris de verplichting een repertorium of repertoire bij te houden, een chronologisch overzicht van alle akte die door de notaris verleden zijn.⁴⁸ Als in 1842 de nieuwe wet op het notarisambt wordt aangenomen blijft deze eis van het bijhouden van een repertorium gehandhaafd. Artikel 47 van deze wet zegt dat de notaris dagelijks dit repertorium moet bijhouden met daarin de vermelding van de afschriften of uittreksels van de vertoonde akten of stukken.⁴⁹ De eisen die aan dit repertorium gesteld worden zijn enerzijds opgenomen in de Ventôsewet aangevuld met artikelen 49 en 50 van de oudere Frimairewet, de registratiewet van 22

Frimaire van het jaar VII (12 december 1798).⁵⁰ Samengevat zijn de gestelde eisen aan het repertorium dat de datum van de akte moet zijn opgenomen alsmede de aard van de akte, de namen van de partijen en de registratie van de stukken. Verder geeft de Frimairewet aan dat de aantekeningen in het repertorium in volgorde genummerd moeten zijn en dat van de partijen ook de woonplaats vermeld moet worden. Hebben de akten betrekking op eigendom, vruchtgebruik of genot van onroerend goed dan moet dit in het repertorium gemeld worden inclusief de omschrijving, de ligging en de prijs van dit goed. Het repertorium moet dagelijks bijgehouden worden en er mogen geen blanco regels in voorkomen. Een algemene eis, die aan alle akten gesteld wordt en dus ook aan het repertorium, is dat deze

⁴⁸ De Ventôsewet is de wet op het notarisambt van 25 Ventôse van het jaar XI, uitgevaardigd door de Franse Republiek. De datum komt overeen met 16 maart 1803; B. Duinkerken, 'De notariële akten met betrekking tot de registratie van onroerend goed, 1811-1920' in: F.J.M. Otten e.a. *Broncommentaren 3* (Den Haag 1997) 179-229 aldaar 184.

⁴⁹ W.J.C. van Hasselt, *Verzameling van wetten en besluiten, voorkomende in het staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 1842) 94; Joh.C.H. Melis, *De Notariswet* (Zwolle 1932) 341-346; J.B. Vroom, *De wet op het notaris-ambt van 9 juli 1842 (Staatsblad no 20), zoals zij luidt na de daarin gebragte wijzigingen* (Haarlem, 1879) 309; Pitlo, A., *De zeventiende en achttiende eeuwse notarisboeken en wat zij ons omtrent ons oude notariaat leren* (Haarlem 1948) 327.

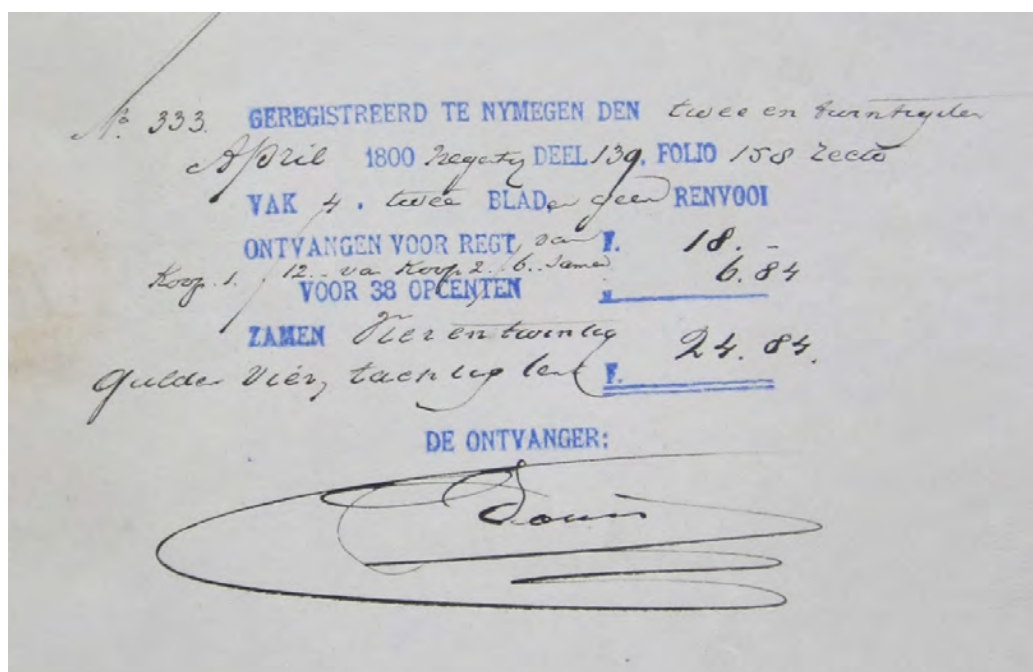
⁵⁰ B. Duinkerken, 'De notariële akten met betrekking tot de registratie van onroerend goed, 1811-1920' in: F.J.M. Otten e.a. *Broncommentaren 3* (Den Haag 1997) 179-229 aldaar 186-187; J.B. Vroom, *De Wetgeving op de Registratie, toegelicht en van aantekeningen voorzien* Eerste deel (Zwolle 1887) 196-204.

leesbaar moet zijn. Deze eisen gelden gedurende de hele periode waarover het onderzoek zich uitstrekt, de Frimairewet wordt pas in 1917 vervangen door de Registratiewet.

Het repertorium van de beide notarissen Courbois voldoen aan de eisen die de wetgeving stelt aan het repertorium. Hun repertorium bevat de volgende rubrieken:

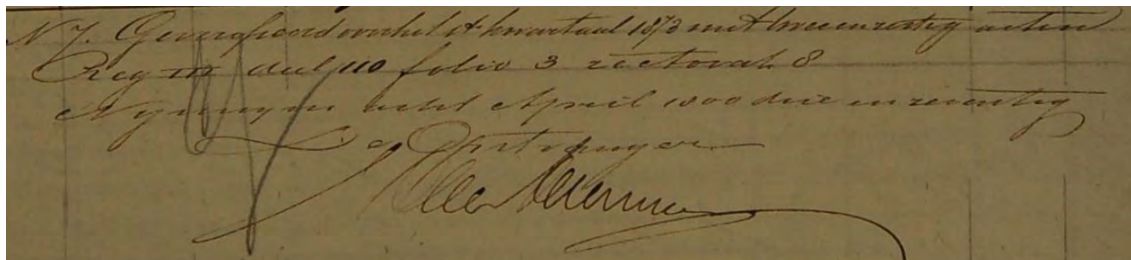
1. Een volgnummer dat overeen komt met het nummer van de akte,
2. De dagtekening van de akte,
3. De aard van de akte met andere woorden een omschrijving van het soort akte. Dit is verdeeld naar Minuut en Brevet akten,
4. Namen, voornamen, woonplaatsen der partijen. Ligging en prijs der goederen,
5. Registratie van de akte, verdeeld naar de datum waarop de registratie plaatsvond en het afgedragen recht.

De repertoria van de andere notarissen in Nijmegen hebben dezelfde opbouw, alleen de indeling van de kolommen verschilt soms op kleine onderdelen terwijl ook de koppen van de kolommen enigszins kunnen afwijken. Met deze gegevens in het repertorium is snel te controleren of de notaris een volledige opgave heeft gedaan van de door hem verleden akten. Gaten in de opeenvolging van het volgnummer of een discrepantie tussen het laatste aktenummer en het hoogste volgnummer in het repertorium wijzen op een onvolledige opgave. Door informatie in de akten te vergelijken met de gegevens in het repertorium kan redelijk snel een fout gelokaliseerd worden. De registratie van de akte komt overeen met de aantekening in de akte zelf over deze registratie.

Figuur 2: Registratiekenmerk

Dat het repertorium ook daadwerkelijk gecontroleerd werd blijkt uit de aantekeningen in het repertorium zelf. Een maal per kwartaal komt in het repertorium een aantekening voor waaruit blijkt dat dit repertorium gecontroleerd en goedgekeurd is door de bevoegde instanties.

Figuur 3: Aantekening van controle

Door het ingebouwde controlemechanisme van het volgnummer en de daadwerkelijke controle van de bevoegde instantie is het repertorium een betrouwbare bron.

Inhoudelijk valt één aspect op aan het repertorium. In een aantal akten worden niet alle personen genoemd maar volstaat de notaris met de omschrijving ‘onderscheiden’. In 1864 komt dit het vaakst voor terwijl in 1884 dit niet meer voorkomt. Deze omschrijving is opmerkelijk want dit past niet bij het beeld van kennisopbouw; bij kennisopbouw zou verwacht worden dat de notaris over alle cliënten kennis opbouwt.

Jaar	Aantal
1864	18
1873	11
1875	4
1884	0

Tabel 2: Aantal 'onderscheiden'

Voor dit onderzoek is het repertorium niet alleen een betrouwbare bron maar ook een voldoende bron. Om te kunnen onderzoeken of de notaris een rol gespeeld kan hebben in het oplossen van de asymmetrische informatie, die tussen kredietgever en –nemer bestaat, is het vooral van belang om na te kunnen gaan of de notaris in staat is geweest kennis op te bouwen over zijn cliënt en vooral over de financiële positie van deze cliënt. Om deze kennis op te kunnen bouwen is het van belang dat de notaris over een langere termijn zaken van verschillende aard voor deze cliënt behartigt. Omdat in de repertoria zowel de naam van de cliënten als het soort akte is vastgelegd kan hiermee de mogelijke relatie worden aangeduid en kan inzichtelijk gemaakt worden welke kennis beschikbaar is uit deze akten. Om het onderzoek te kunnen uitvoeren is de aanwezigheid van de repertoria voldoende, er is geen noodzaak aanwezig om terug te gaan tot de originele akte.

Vanuit de wettelijke voorschriften is het repertorium chronologisch van opbouw en zal in het verdere onderzoek aangeduid worden als het chronologische register. Deze opbouw heeft een aantal voordelen zoals de controle op de compleetheid, nadeel is echter wel dat het zoeken op de akten, die samenhangen met één persoon, een moeizame exercitie wordt.⁵¹ En juist dit laatste, het kunnen zoeken op één persoon, is cruciaal bij het opbouwen van kennis over de potentiële kredietgevers en –nemers. De wetgever voorziet niet in deze omissie, een alfabetisch register is voor haar niet nodig. Toch zijn in een aantal gevallen de repertoria aangevuld met een alfabetisch register op basis van een persoonlijk initiatief van de betrokken notaris. Zo ook bij notaris R.A.F. Courbois, zijn repertoria van 1864, 1873 en 1875 bevatten naast het chronologische register ook een alfabetisch register. Dit alfabetisch register bestaat uit een aantal samengebonden bladeren waarbij elke bladzijde één letter van het alfabet beschrijft. Per naam worden een viertal gegevens vermeld namelijk:

1864		A	
Arensboijen J. van	Wijnegem	Stippenent	60, 134
Arto C.	Heumen	Stippenent	111
Arto L.	Wijnegem	Stippenent	130
Albers A.	Wijnegem	Rechtshand.	143
Ar. G. van	Beuningen	testament	106
Ar. J. van	Haters	Rechtshand.	214
Ar. J. van	Wijnegem	Eerste-geelij.	217
Albers A.	Wijnegem	Stippenent	247, 246
Arto J. van	Wijnegem	Stippenent	244
Albers J.	Wijnegem	Rechtshand.	243, 250

Figuur 4: Alfabetisch register

1. De achternaam van de persoon met voorletter(s) of soms de voornaam,
2. De woonplaats van de persoon,
3. Het soort akte,
4. Het aktenummer of aktenummers.

De invulling van dit alfabetisch register is niet altijd consequent. In alle alfabetische registers wordt de naam van de cliënt eenmaal vermeld met het nummer van de akte. Zijn er meerdere akten dan worden in 1864 en 1873 de aktenummers achter elkaar vermeld maar

⁵¹ Willems, *Leven op de pof*, 40.

de omschrijving van de soort akte heeft alleen betrekking op de eerste akte. In 1875 wordt bij de cliënt elke akte afzonderlijk vermeld met soort akte en aktenummer. Verder wordt van elke akte meestal maar één persoon opgenomen in het alfabetisch register. In een enkel geval worden twee personen vermeld zoals bijvoorbeeld de gebroeders Bahlmann H.A. & J.W.⁵² Bevat een akte veel namen dan komt het voor dat in het alfabetisch register na de naam de toevoeging 'en consorten' staat vermeld, bijvoorbeeld 'Beijer Jan en consorten'.⁵³ Ook wordt in een aantal gevallen niet de persoon vermeld maar de familie zoals de 'familie Gerits'.⁵⁴ Weduwen worden in het chronologisch register omschreven met hun meisjesnaam gevolgd door de vermelding 'weduwe van' en de naam van haar overleden echtgenoot. In het alfabetisch register echter wordt een weduwe geregistreerd onder de naam van haar man. Ook komt een minimaal aantal fouten voor in het register, in 1875 wordt bijvoorbeeld akte 216 vermeld als akte 126.⁵⁵ Ook is akte 169 uit 1864 en akte 104 uit 1875 niet gevonden in het alfabetische register. Verder valt op dat de leesbaarheid van het alfabetisch register veel groter is dan het chronologisch register en de akte zelf, er is tijd besteed aan het netjes en duidelijk opschrijven van de gegevens. Gezien deze aandacht voor het samenstellen van dit register moet dit van waarde voor de notaris zijn geweest.

⁵² Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 16 Repertorium 1875, Akte 7.

⁵³ Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 16 Repertorium 1875, Akte 4.

⁵⁴ Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 16 Repertorium 1875, Akte 60.

⁵⁵ Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 16 Repertorium 1875, Akte 216.

Tabel 3: Indeling Database

Veldnaam	Omschrijving
ID	Unieke identificatie van het record
Foto	Het nummer van de foto waarop de akte staat in het repertorium, het nummer van de foto is uniek binnen het jaar waarop de akte is verleden
Standplaats	De standplaats van de notaris. Binnen dit onderzoek is dit 6, de standplaats van vader en zoon Courbois
Notaris	De naam van de notaris
aktenr	Het nummer van de akte
Dag	De dag waarop de akte is verleden (1-31)
Maand	De maand waarop de akte is verleden (1-12)
Jaar	Het jaar waarop de akte is verleden
Soort akte	De omschrijving van de akte, zoals vermeld in het repertorium
minuut	Switch, m d.w.z. minuut, b d.w.z. brevet
alfareg1	Switch, ja d.w.z. de naam van de debiteur komt in het alfabetisch register voor, nee d.w.z. de naam komt niet in het alfabetisch register voor
Naam-deb	De achternaam van de debiteur (koper) of de naam van de persoon op wiens naam de akte is gesteld
Voor-deb	De voornaam/voornamen/voorletters van de debiteur
Tussen-deb	De tussenvoegsels van de naam van de debiteur
Plaats-deb	De woonplaats van de debiteur
Naam-deb2	De achternaam van de echtgenoot/echtgenote van de debiteur. Dit komt vooral voor bij weduwen.
Voor-deb2	De voornaam/voornamen/voorletters
Tussen-deb2	De tussenvoegsels
Plaats-deb2	De woonplaats
alfareg2	Switch, ja d.w.z. de naam van de crediteur komt in het alfabetisch register voor, nee d.w.z. de naam komt niet in het alfabetisch register voor
Naam-cred	De achternaam van de crediteur (verkoper)
Voor-cred	De voornaam/voornamen/voorletters van de crediteur
Tussen-cred	De tussenvoegsels van de naam van de crediteur
Plaats-cred	De woonplaats van de crediteur
Naam-cred2	De achternaam van de echtgenoot/echtgenote van de crediteur. Dit komt vooral voor bij weduwen.
Voor-cred2	De voornaam/voornamen/voorletters
Tussen-cred2	De tussenvoegsels
Plaats-cred2	De woonplaats
Goederen	Omschrijving van de in het repertorium genoemde goederen.
nr-reg	Het nummer van de registratie
Dag-reg	Dag van de registratie (1-31)
Maand-reg	Maande van de registratie (1-12)
Jaar-reg	Jaar van de registratie
Rechten	De kosten verbonden aan de registratie
Opm	Eventuele opmerkingen
Volgnr-akte	Volgnummer binnen de akte
Sortkey	Unieke sorteersleutel. De sleutel is als volgt samengesteld: notariskey & Jaar & aktenr & Volgnr-akte
notariskey	Identificatie van de notaris. 0 d.w.z. R.A.F. Courbois, 1 d.w.z. C.A.E. Courbois

Werkwijze

Het traject van een papieren bron, opgeslagen in het Regionaal Archief Nijmegen, naar een digitaal bestand met de informatie uit deze bronnen waarop de noodzakelijke analyses kunnen worden uitgevoerd is te verdelen in een aantal stappen.

De eerste stap is het digitaal fotograferen van de papieren bronnen waardoor het onderzoek niet meer afhankelijk is van de openingstijden van het archief. Deze foto's moeten van een goede kwaliteit zijn zeker met betrekking tot de scherpte en het ontbreken van slagschaduw om de leesbaarheid te vergroten. Voor dit doel is in het Regionaal Archief Nijmegen een speciale werkplek beschikbaar.

Nadat alle chronologische en alfabetische registers zijn gefotografeerd is de informatie uit deze registers ingevoerd in MS Excel. De indeling van MS Excel komt overeen met de structuur zoals vermeld in Tabel 3. Bij dit invoeren is gebruik gemaakt van de volgende conventies. De personen zijn ingevoerd in de volgorde waarin zij voorkomen in het register. De crediteuren en de verkopende partij zijn vermeld in de kolom 'Naam-cred' terwijl de debiteur, kopende partij en de een persoon akten vermeld staan in de kolom 'Naam-deb'. De verdere gegevens over deze personen zijn in de daarop volgende kolommen vermeld. Als in het vervolg van dit onderzoek gesproken wordt over een crediteur of debiteur wordt daarmee de persoon bedoeld die in de kolom 'Naam-cred' respectievelijk 'Naam-deb' opgenomen is. In de kolommen 'Naam-cred2' en 'Naam-deb2' zijn de partners vermeld als deze geen rol spelen in de akte. Dit heeft vooral betrekking op de overleden echtgenoot bij een weduwe of de huidige echtgenoot van een vrouwelijk cliënt. Deze informatie is pro memorie vermeld. Dit geldt ook voor de informatie over de registratie. Als het chronologisch register vermeld dat een persoon voogd of toezienend voogd is over een of meer minderjarige kinderen zijn deze minderjarige kinderen niet opgenomen in het Excel bestand vanuit de gedachte dat deze kinderen nog geen potentiële cliënten zijn voor de notaris.

Onleesbare informatie is in het Excel bestand opgenomen met een '?', eventueel aangevuld met delen van de informatie die wel leesbaar was. In een beperkt aantal gevallen wordt in de bron een indicatie gegeven over de maatschappelijke positie van een persoon, zijn beroep, militaire rang of adellijke titel. Deze informatie is niet opgenomen in het bestand. Accenten zijn niet opgenomen in het bestand en een 'ÿ' is vervangen door een 'ij'. Dus

'Wylter' is gecodeerd als 'Wijler'. Verder zijn de plaatsnamen, waar mogelijk genormaliseerd. Zo is 'Zalt Bommel' gecodeerd als 'Zaltbommel' en 's Hage' als 'Den Haag'.

Nadat alle informatie uit de registers van 1864, 1873, 1875 en 1884 is ingevoerd, is de informatie van de drie alfabetische registers toegevoegd aan het bestand door het zetten van een indicatie bij de naam van de crediteur en debiteur. Komt deze naam voor in het alfabetisch register dan wordt de indicatie op 'ja' gezet. Deze informatie uit het alfabetische register is ook gebruikt om eventuele fouten in de naamgeving te corrigeren. Nu alle informatie uit zowel het chronologisch als het alfabetisch register ingevoerd is in het Excel bestand kan de volgende stap gezet worden namelijk het corrigeren van de onleesbare informatie, de Excel velden waarin een '?' in voorkomt. Bij dit correctieproces is teruggegrepen op de originele, papieren, bronnen. Nadat de gevonden correctie is aangebracht zijn de resterende fouten als 'onbekend' opgenomen.

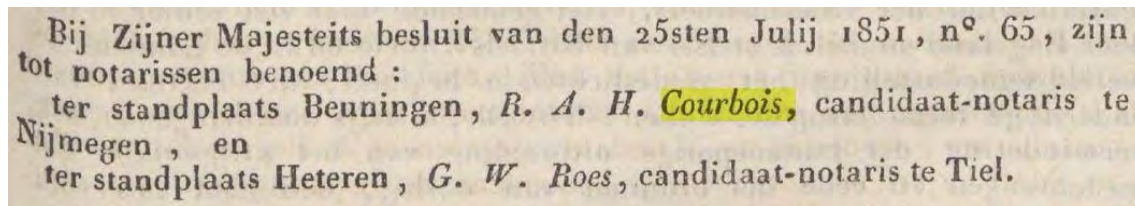
Vervolgens is het Excel bestand overgebracht naar een MS Access database omdat hiermee eenvoudig overzichten, berekeningen en verbanden kunnen worden gemaakt. Daarna zijn een drietal velden toegevoegd namelijk het veld 'Volgnr-akte' dat de volgorde binnen de akte aangeeft, het veld 'notariskey' om een onderscheid te kunnen maken tussen de beide notarissen in het bestand en het veld 'Sortkey' om een uniek sorteerveld te hebben.

De laatste stappen hebben betrekking op het bouwen van de benodigde hulptabellen en queries. (vraagstellingen aan de MS Access database)

Vader en zoon Courbois.

Wie zijn de beide notarissen van wie de registers in dit onderzoek zijn opgenomen? En kan hun persoonlijke netwerk een rol hebben gespeeld in het bijeenbrengen van kredietgever en kredietnemer? Omdat vader Courbois de praktijk, die later door zijn zoon wordt voortgezet, opbouwt, gaat de meeste aandacht naar hem uit.

Rudolphus Arnoldus Hubertus Courbois is op 17 maart 1806 in Nijmegen geboren als zoon van Christianus Henricus Courbois en Maria Helena Muller.⁵⁶ Christianus Courbois is achtereenvolgens stadsclerk, organist, wijkmeester der armen en kazernemeester. Van moeder Maria Helena is geen achtergrond informatie bekend. Rudolphus is de laatste van de vijf kinderen, hij heeft nog een oudere broer en drie oudere zussen waarvan de jongste al na drie dagen overlijdt. Courbois start zijn carrière als zaakwaarnemer en koopman. In 1830 wordt hij kandidaat-notaris en in 1851 wordt hij benoemd als notaris in Beuningen.⁵⁷ In 1860 wordt hij benoemd tot notaris in Nijmegen waar hij zijn laatste akte op 31-05-1884 verlijdt.

Figuur 5: Benoeming Courbois

Rudolphus Courbois trouwt op 20 april 1837 in Nijmegen met Allegonda Helena van Ulft, dochter van Josephus Anthonius van Ulft en Elisabeth van Kesteren.⁵⁸ Allegonda is geboren op 8 augustus 1812 in Nijmegen waar zij ook overlijdt op 2 maart 1885.⁵⁹ Samen krijgen zij zeven kinderen namelijk vijf meisjes en twee jongens. De later notaris Christianus Antonius Edmundus is de jongste telg. Courbois zelf overlijdt plotseling op 26 oktober 1885 in Zwolle tijdens een bezoek aan zijn dochter.⁶⁰

⁵⁶ Huis van de Nijmeegse geschiedenis,

[http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Notaris_R.A.H._Courbois_\(05-05-2015\)](http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Notaris_R.A.H._Courbois_(05-05-2015)); de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 61; <http://www.genealogie-database.nl/courbois/courbois/courbois-frm3.htm> (05-05-2015).

⁵⁷ Nederlandsche Staatscourant 30-07-1851 via www.delpher.nl (15-05-2015); Huis van de Nijmeegse geschiedenis, [http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Notaris_R.A.H._Courbois_\(05-05-2015\)](http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Notaris_R.A.H._Courbois_(05-05-2015)).

⁵⁸ Gelders Archief, archief 0207, registratienummer 1092, aktenummer 43, 20-04-1837.

⁵⁹ <http://www.genealogie-database.nl/courbois/courbois/courbois-frm3.htm> (05-05-2015).

⁶⁰ Centraal Bureau voor Genealogie, registratienummer VFADNL020945-1, 26-10-1885, overlijdensadvertentie; Gelders Archief, archief 0207, registratienummer 1294, aktenummer 616, 31-10-1885; Historisch Centrum Overijssel, archief 0123, registratienummer 15300, aktenummer 557, 27-10-1995.

Heden overleed plotseling, ten huize van zijn Schoonzoon Dr H. F. KUIJPER, te Zwolle, voorzien van de HH. Sacramenten der stervenden, onze geliefde Vader en Behuwdvader, de Heer R. A. H. **COURBOIS**, Oud-Notaris te Nijmegen, in den ouderdom van 79 jaren.

Uit aller naam,
C. A. E. **COURBOIS**.

NIJMEGEN, 26 Oct. 1885. (7519)

Figuur 6: Overlijdensadvertentie R.A.H. Courbois

Vanuit zijn achtergrond heeft notaris Courbois niet echt een relatie netwerk, zijn familie behoort tot de betere middenstand van Nijmegen. Bij zijn benoeming in 1860 was Courbois een van de twee katholieke notarissen, de overige vier waren protestants.⁶¹ Een scheve verhouding in een stad waar het merendeel katholiek is maar de elite uit protestanten bestaat. Volgens Roes gaan katholieke cliënten naar een katholieke notaris maar dat zet geen zoden aan de dijk want geld, bezettingen en zaken doen zijn in handen van protestante burgers.⁶² Toch is notaris Courbois er in geslaagd een boeiende praktijk op te bouwen, het aantal akten dat hij verlijdt, ligt duidelijk boven het gemiddelde in Nijmegen. Mogelijk hebben zijn deelname aan drie netwerken een bijdrage hieraan geleverd. Op de eerste plaats was notaris Courbois lid van het mannenkoor Carolo Magno dat later omgedoopt is in het Nijmeegs mannenkoor.⁶³ Dit netwerk is niet verder onderzocht vanwege tijdsgebrek.

⁶¹ de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 53-54.

⁶² J.S.L.A.W.B. Roes, *De goede, afvallige notaris* (Deventer 2009) 10.

⁶³ Nijmeegs Mannenkoor, http://www.nijmeegsmannenkoor.nl/contenido/geschiedenis/ges_muze-001-15.htm (05-05-2015).

Tabel 4: Overzicht van relaties van R.A.H. Courbois

Naam	Relatie via	Functie	Klant
Aernsbergen, H.F. van	Geldersche Stoomboot Maatschappij	Directeur	
Aernsbergen, Th. F. van	Gemeenteraad / Regt en Bijlijkheid voor Allen / Geldersche Stoomboot Maatschappij	Raadslid / secretaris Regt en Bijlijkheid voor Allen / directeur	☐
H. Bange	Gemeenteraad / commissie gasthuis en weeshuizen 1876	Raadslid / commissielid	
Berends, J.P.S. dr.	Gemeenteraad	Raadslid	☐
Berkhof	Gemeenteraad / commissie gasthuis en weeshuizen 1880	Raadslid / commissielid	
Crimpen, W.H.M. van	Recht voor Allen	Voorzitter	
Daames, H.W. dr.	Regt en Bijlijkheid voor Allen	Kandidaat raadslid - gemeente verloskundige	
Diebels, P.M.	Geldersche Stoomboot Maatschappij	Directeur	✓
Dobbelman, F.T.J.H.	Gemeenteraad / commissie gasthuis en weeshuizen 1880	Raadslid / commissielid - zeepfabrikant	
Dobbelmann, J.P.	Regt en Bijlijkheid voor Allen / Gemeenteraad / Geldersche Stoomboot Maatschappij	Kandidaat raadslid / Raadslid / directeur	✓
Dobbelmann, W.M.H.	Geldersche Stoomboot Maatschappij	Directeur	☐
Duijs, H.	Gemeenteraad / Vereniging tot bevordering van Gemeentebelangen / Recht voor Allen	Raadslid / lid / kandidaat raadslid	
Francken, W,	Gemeenteraad / commissie gasthuis en weeshuizen 1876	Raadslid - beheerder gasfabriek	✓
Graadt van Roggen	Gemeenteraad	Raadslid	✓
Grevink, H.J.J.	Regt en Bijlijkheid voor Allen	Kandidaat raadslid	
Hamer	Gemeenteraad / RK	Raadslid	✓
Heijden, J. van	Geldersche Stoomboot Maatschappij	Directeur	✓
Heijden, W.H. van	Geldersche Stoomboot Maatschappij	Directeur	
Holthaus, I.F.G.	Vereniging tot bevordering van Gemeentebelangen / Recht voor Allen	Lid / kandidaat raadslid	✓
Hummel, J. van den	Gemeenteraad / Vereniging tot bevordering van Gemeentebelangen / Recht voor Allen	Raadslid / lid / kandidaat raadslid	
Huijbers, F.A.	Recht voor Allen	Secretaris	✓
Lamsweerde, baron van	Gemeenteraad	Raadslid	
Marck Spier, H.J.H.	Gemeenteraad / Vereniging tot bevordering van Gemeentebelangen / Recht voor Allen	Raadslid / lid	✓
Meel, J. van	Regt en Bijlijkheid voor Allen	Secretaris	✓
Most, W.J.J.G. mr.	Regt en Bijlijkheid voor Allen / Gemeenteraad / commissie gasthuis en weeshuizen 1876	Kandidaat raadslid / Raadslid / lid - meester in de rechten	✓
Nispen, van	Gemeenteraad / commissie gasthuis en weeshuizen 1876	Raadslid / lid	
Noorduijn, B.	Regt en Bijlijkheid voor Allen	Kandidaat raadslid	
Nooren, P.J.	Regt en Bijlijkheid voor Allen	Kandidaat raadslid	✓
Reijalt, J.	Gemeenteraad / Geldersche Stoomboot Maatschappij	Raadslid / directeur	✓
Robbers	Gemeenteraad	Raadslid	
Roggen, M.A. van	Gemeenteraad / Recht voor Allen	Raadslid / kandidaat raadslid	
Roer, J.F.G. van	Gemeenteraad / Regt en Bijlijkheid voor Allen / Geldersche Stoomboot Maatschappij	Raadslid / Voorzitter / directeur	✓
Rombouts, G.C.	Geldersche Stoomboot Maatschappij	Directeur	✓
Rijckevorsel, T.C.M. jhr. Van	Gemeenteraad	Raadslid	
Sneltjes, F.D.	Gemeenteraad	Raadslid - heel- en verloskundige	
Terwindt, H.L.	Regt en Bijlijkheid voor Allen / Gemeenteraad	Kandidaat raadslid / Raadslid - steenfabrikant	✓
Thijssen	Gemeenteraad	Raadslid - houtverkoper	
Vonk, J.B.L.	Gemeenteraad	Raadslid	✓

Toch kan dit netwerk mogelijk interessant zijn, zo is mr. J.P. Pool, advocaat te Nijmegen, ook lid van dit mannenkoor. Pool is onder andere regent bij een van de weeshuizen in Nijmegen en een cliënt van notaris Courbois. Opmerkelijk is daarbij dat notaris Courbois ook regelmatig akten verlijdt voor de beide weeshuizen. Het contact met Pool zal zeker bijgedragen hebben aan een goede zakelijke relatie met de Weeshuizen.

Verder is Courbois's betrokkenheid bij de lokale politiek en het plaatselijke zakenleven interessant. Als overtuigt katholiek spant Courbois zich in om meer katholieken in de overwegend protestante gemeenteraad van Nijmegen te krijgen. Hij doet dit onder andere vanaf 1869 als voorzitter van de kiesvereniging 'Regt en Bijlijkheid voor Allen'. Later, van 1870 tot 1884, is hij zelf raadslid van de gemeente Nijmegen.⁶⁴ Op basis van een aantal artikelen uit de lokale kranten in de periode 1864 – 1884 zijn een aantal namen van mede raadsleden en betrokkenen bij de kiesverenigingen geïnventariseerd.⁶⁵ In tabel 4 staat per persoon aangegeven op welke manier Courbois met deze persoon een relatie had en wat de functie van deze persoon was. Ten slotte is opgenomen of deze persoon in het chronologisch register van Courbois van de jaren 1864, 1873, 1875 en 1884 voorkomt.

Zakelijk speelt Courbois een rol in de Geldersche Stoomboot Maatschappij waarvan hij in 1854 een van de oprichters is samen met J.P. Dobbelman, Jan van der Heijden en zoon W.H. van der Heijden, G.C. Rombouts, expediteur, H.F. en Th.F. van Aernsbergen (kooplieden in manufacturen) en apotheker van Roer.⁶⁶ Bij de oprichting in 1863 van de Nijmeegse Spoorweg Maatschappij neemt de Gelderse Stoomboot Maatschappij een aandeel van f 10.000,--. Directeuren van deze nieuwe maatschappij zijn W. Francken, J.P. Dobbelman, J.H. Graadt van Rogge en A. Noorduijn.⁶⁷ Deze mededirecteuren van Courbois in de Geldersche Stoomboot Maatschappij zijn ook in tabel 4 opgenomen. Opvallend daarbij is dat een aantal van deze directeuren ook politiek actief is zoals de heren Dobbelmann, Reijalt en van Roer. Courbois haalt een aanzienlijke score onder zijn collega's politici en directeuren, 50% van de

⁶⁴ Huis van de Nijmeegse geschiedenis,

[http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Notaris_R.A.H._Courbois_\(05-05-2015\)](http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Notaris_R.A.H._Courbois_(05-05-2015)).

⁶⁵ De Gelderlander, 18-07-1869 via het Regionaal Archief Nijmegen (05-05-2015). De Gelderlander meldt dat een aantal klanten van notaris Courbois gekozen zijn als kandidaat raadslid.

⁶⁶ M.J.M. Dongelmans en J.M.H.J. Hemels, *Een Nijmeegse familie: ondernemend en maatschappelijk bewogen: 4 generaties Dobbelman* (Nijmegen 1996) 29-30; Klep, Paul M.M., *Tweeduizend jaar Nijmegen Een stadshistorische beschouwing over religie en economie* (2005) 25.

⁶⁷ Dongelmans, *Een Nijmeegse familie*, 35.

personen heeft een of meer aktes laten verlijden bij deze notaris. Hoe zeer deze netwerken vervlochten zijn komt na voren in het adressenboek van Nijmegen van 1868 waarin de gemeentebestuurders in tal van andere functies voorkomen.⁶⁸

Ook de notarissen onderling vormen een regionaal netwerk.⁶⁹ Uit een analyse van twee lokale dagbladen, de Gelderlander en de Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant (PGNC), blijkt dat notaris Courbois regelmatig samen met collega's uit Nijmegen, maar ook met collega's uit de omgeving, adverteert. Voorkomende combinaties zijn met notaris van der Goes te Beek, notaris Roes te Winssen, notaris Koppel te Groesbeek, en notaris van Voorst tot Voorst te Nijmegen.⁷⁰

Zoon Christianus Antonius Edmundus Courbois kent een andere start in vergelijking met zijn vader. De familie Courbois is tijdens de notariaat van vader Rodolphus gaan behoren tot de Nijmeegse elite en zoon Christianus hoeft niet van de grond af zijn netwerken op te bouwen, hij kan voortgaan op de netwerken van zijn vader. Om deze reden maar ook omdat zoon Christianus alleen in het laatste jaar van dit onderzoek actief was is er geen verder onderzoek verricht naar zijn netwerken.

In 1884 neemt zoon Christianus Antonius Edmundus Courbois het notariaat van zijn vader over. Hij is op 16 november 1854 als jongste zoon van het echtpaar Courbois – van Ulft in Beuningen geboren.⁷¹ Hij trouwt op 31 januari 1893 in Roermond met Maria Ida Francisca Hubertina Weber, dochter van Karel Eugene Maria Hubert Appolinaris Ferdinand Weber, architect, en Maria Hubertina Josephina Schieffer. Uit het huwelijk wordt een dochter geboren, Antonia Jesephina Maria Courbois. Zij trouwt met Baron Joannes Leo Antonius A.M. van Rijckevorsel, kunstschilder, zoon van baron Henricus Alfridus Adrianus van Rijckevorsel van Rijsenburg en Maria Joanna van Heijst. Christianus overlijdt op 12 maart 1937 in Nijmegen.

⁶⁸ Stichting Historisch Huis- en Veldnamenonderzoek, *Nijmegen Adresboek 1868* (Nijmegen 2011), te downloaden via www.kwartiertvannijmegen.nl; <http://www.noviomagus.nl/Historie/Nijmegen1868.htm> (07-05-2015).

⁶⁹ Voor de theoretische onderbouwing van de samenwerking tussen notarissen zie: Hoffman e.a., *Priceless markets*, 126-135.

⁷⁰ Zie onder andere PGNC, 07-01-1846, 25-05-2873, 19-02-1848; de Gelderlander, 27-05-1883.

⁷¹ <http://www.genealogie-database.nl/courbois/courbois/courbois-frm3.htm> (05-05-2015).

Christianus is als notaris niet zo productief als zijn vader, meestal komt het jaarlijks aantal akten niet boven de driehonderd.⁷² Zijn andere zakelijk beslommeringen overtreffen echter wel die van zijn vader. Christianus is mededirecteur van de Geldersche Stoomboot Maatschappij, agent van de Onderlinge Nederlandsche Brandwaarborgmaatschappij en beherend vennoot van De Nijmeegsche Bankvereniging Van Engelenburg en Schippers. Zijn maatschappelijke positie komt tot uiting in zijn overige functies zoals kerkmeester, bestuurslid van de openbare leeszaal en curator van het gymnasium. In tegenstelling tot zijn vader is Christianus niet politiek actief. Christianus heeft een positie en een status waardoor hij in de juiste netwerken kon verkeren.

⁷² de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 62.

Locatie van de notariskantoren

De keuze voor een notaris kan door een aantal factoren bepaald worden. Mogelijk is het de notaris van wie de familie al jaren gebruikt maakt. Een notaris dus die bekend is met de familie. Mond op mond reclame zal ook een rol gespeeld hebben bij de keuze van een notaris. Goede maar vooral slechte ervaringen vertellen zich snel rond. Ook kan de keuze gebaseerd zijn op een specialisme van de notaris. Voorbeelden hiervan kunnen zijn het oprichten van vennootschappen of het veilen van landbouwproducten. Mogelijk heeft de notaris toegang tot bepaalde personen, bijvoorbeeld geldschieters, met wie een krediet of hypotheek afgesloten kan worden. De laatste mogelijkheid is dat de keuze gebaseerd is op pragmatische overwegingen zoals wie het dichtst in de buurt gevestigd is. Is dit laatste het geval dan is het niet de relatie die de cliënt bindt aan de notaris maar de afstand tot het notariskantoor. Natuurlijk geldt dit laatste vooral voor het initiële contact en hoeft een langdurige relatie niet in de weg te staan.

Om mogelijke invloeden van de afstand naar het kantoor van de notaris te onderzoeken is een overzicht gemaakt van de praktiserende notarissen in de periode 1864 tot en met 1884 en hun woon- en kantooradressen (zie tabel 5).

Figuur 7: Woon- en werkadressen

Omdat de notaris met handen en voeten gebonden is aan zijn standplaats en de standplaats de ligging van diens woonplaats en kantoor bepalen, zijn de Nijmeegse notarissen gevestigd op een klein oppervlakte.⁷³ Tot 1974 was Nijmegen namelijk een ommuurde vestigingsstad. De stad leeft binnen haar muren en ook de notariskantoren zijn daar gevestigd.⁷⁴ Dit betekent niet dat het ambtsgebied van de notaris beperkt is tot Nijmegen. De notariswet uit 1842, artikel 3 eerste zin luid 'De notarissen oefenen hunne ambtsbetrekking uit in den geheelen omtrek van het arrondissement, waarin hunne standplaats is gevestigd'.⁷⁵ Maar als na 1874 de muren van de stad geslecht worden en de eerste uitbreidingen van de stad vorm krijgen blijven de notarissen wonen en werken in het centrum van de oude stad op een enkele uitzondering na. Zo woont notaris Bohtlingk in 1905 op de Batavierenweg 59 aan de rand van de stad met de Ooij-polder. Notaris C.A.E. Courbois woont in 1927 aan de Kronenburgersingel, net buiten de contouren van de oude stad.

De afstanden tussen de verschillende locaties van de Nijmeegse notarissen is erg klein. Voor de slechting van de stadswallen in 1874 had Nijmegen een oppervlakte van 1 km² waardoor de maximale afstand tussen twee locaties 500 tot 600 meter zal hebben bedragen. Omdat na 1874 de notarissen in het centrum blijven wonen veranderd deze onderlinge afstand niet. Voor de cliënt liggen daarom alle notarissen praktisch even ver verwijderd van zijn eigen woonadres en zal deze afstand zeer waarschijnlijk geen rol gespeeld hebben bij de keuze van de notaris.

⁷³ Joh.C.H. Melis, *De Notariswet* (Zwolle 1932) 146; Roes, J.S.L.A.W.B., *De goede, afvallige notaris* (Deventer 2009) 8-9.

⁷⁴ Locaties van niet meer bestaande straten is opgezocht via de website www.gaypnt.demon.nl/straatnamen/ van Rob Essers; De kaart toont het Nijmegen van 1830 en is te vinden op de website www.kwartiervannijmegen.nl van het Kwartier van Nijmegen onder de tab 'Downloads'.

⁷⁵ Melis, *De Notariswet*, 156; Roes, *De goede, afvallige notaris*, 9; Koninkrijk der Nederlanden, *Staatsblad* 20 (Den Haag 1842).

Tabel 5: Woon- en praktijkadressen van de Nijmeegse notarissen⁷⁶

Notaris	Begin praktijk	Eind praktijk	Datum	Adres	
Heuven, G.J. van	6-12-1849	1-7-1875		Grote Straat D282	
				Snijderstraat C422	
Halberstadt, W.A.	22-12-1875	9-5-1892	1875	Platenmakerstraat C419	✓
			1875	Stokkumstraat C377	
Aldus, C.	11-1-1856	31-10-1871	1892	Keizer Karelplein 2	
				Broerstraat B707	
				Grote Straat C11	
				Smidtstraat D430	
Heijst, H.P. van	13-3-1872	11-8-1876	1850	Korenmarkt D332	✓
			1878	Oude Stadsgracht A179	
Masman, J.G.	18-8-1878	23-2-1889	1878	Kerkegasje A6	
			1887	Molenstraat 101	✓
Gronden, J.R.L. van der	17-3-1857	10-8-1867	1857	Burchstraat A30	
				Ridderstraat C324	
			1867	Platenmakersstraat C408	
				Burchstraat A31	
Wijnbergen, H.W.C.J. van	12-3-1868	14-6-1872	1868	Burchstraat A31	
			1878	Pauwelstraat A263	✓
			1887	Pauwelstraat 31	
			1892	Spoorstraat 14	
Klaassen, J.	11-9-1878	13-3-1907	1878	Smitstraat D451	
			1887	Hertogstraat 4	
			1892	Canisiussingel 1	
			1899	Canisiussingel 13	
Bohtlingk, W.C.	9-6-1860	24-1-1905	1860	Houtstraat B149	✓
			1905	Batavierenweg 59	
Robbers, C.H.	16-1-1856	17-8-1871	1868	Snijderstraat C421	
Voorst tot Voorst, L.J.J.H.E. van	1-10-1871	30-1-1883	1871	Snijdersstraat C421	
			1880	Grote Straat C20	
Hekking, Th.F.A.	15-3-1883	23-12-1926	1883	Grote Straat 18	
			1887	Platenmakerstraat 20	
			1892	Molenstraat 55	
			1860	Kannemarkt D13	
Courbois, R.A.H.	4-6-1860	31-5-1884		Kerkegasje A8	
				Grote Straat D290	
			1880	Oude Stadsgracht A172	
			1888	Oude Stadsgracht 31	
Courbois, C.A.E.	1-6-1884	1927	1891	Oude Stadsgracht 19	
			1927	Kronenburgersingel 5	
Rijckevorsel van Kessel, E.F.M.	2-4-1883	30-1-1909	1883	Broerstraat 10	
			1887	Oude Stadsgracht 17	
			1892	Oude Stadsgracht 53	
			1901	Nassausingel 2	

De laatste kolom geeft aan dat op deze locatie het notariskantoor gevestigd was.

⁷⁶ Huis van de Nijmeegse Geschiedenis, <http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Hoofdpagina> (21-04-2015).

Algemene kencijfers

Op basis van een eerste analyse van de gegevens uit de chronologische en alfabetische registers van vader en zoon Courbois kunnen een aantal controles worden uitgevoerd maar ook de eerste voorzichtige conclusies getrokken worden (zie tabel 6). Bij aanvang van het onderzoek is over de periode 1864 – 1884 van alle in Nijmegen werkzame notarissen het aantal jaarlijkse akten bepaald op basis van het nummer van de laatste akte in het chronologisch register. De aantallen van de jaren 1864, 1873, 1875 en 1884 komen overeen met het aantal uit het chronologisch register ingevoerde akten waardoor aangetoond is dat de data-verzameling compleet is. Een tweede vraag is of de data-verzameling ook bruikbaar is, teveel fouten en onvolkomenheden maken de data-verzameling onbetrouwbaar. Het aantal foute, onleesbare, akten is 0,27% van het totaal aantal akten terwijl het aantal fouten in de naam 0,97% is.⁷⁷ Bij de woonplaatsen zijn 57 fouten geconstateerd. Niet alleen onleesbare plaatsen maar ook niet-ingevulde plaatsen zijn hierbij geteld. In het totaal bevat de data-verzameling 71 incorrecte velden, met andere woorden 6,26% van het aantal akten. Dit percentage is voldoende laag om uit de data-verzameling betrouwbare conclusies te kunnen trekken.

Het aantal akten in 1884 verleden is beduidend minder dan de voorgaande jaren. Dit kan verklaard worden doordat notaris Courbois Sr aan het afbouwen is en zijn opvolger, Courbois Jr, moet starten met zijn werkzaamheden. Niet alleen het aantal akten is minder, maar ook het aantal unieke personen, het aantal debiteuren en crediteuren en het aantal woonplaatsen is minder in vergelijking met andere jaren. Verder is bekend dat notaris Courbois Jr. gemiddeld minder akten verleed dan zijn vader, naast het notarisambt was hij ook in andere zaken betrokken.

De totaal kolom geeft het aantal akten aan over de vier jaren, dit aantal hoeft echter niet gelijk te zijn aan de som van de vier afzonderlijke jaren. Een uniek persoon in dit onderzoek is de unieke combinatie van achternaam, voornaam, tussenvoegsel en plaatsnaam. De gedachte achter deze opzet is de volgende.

⁷⁷ Onleesbare namen van echtgenoten of echtgenotes zijn niet opgenomen in de telling.

Tabel 6: Kencijfers

Omschrijving	1864	1873	1875	1884	Totaal
Aantal akten in chronologisch register	357	268	295	212	1132
Aantal records	845	762	767	271	2745
Aantal unieke personen	757	702	695	333	2333
Aantal unieke crediteuren	265	148	199	82	678
Aantal unieke debiteuren	559	598	547	280	1878
Aantal 'Onderscheiden'	28	11	4	0	43
Aantal fouten soort akte	0	1	0	2	1
Aantal fouten crediteurnaam	0	0	0	1	1
Aantal fouten debiteurnaam	0	3	6	1	1
Aantal woonplaats	81	80	92	42	164
Aantal woonplaatsen crediteur	48	40	62	22	105
Aantal woonplaatsen debiteur	66	69	71	38	130
Aantal fouten woonplaats	9	15	17	16	1
Aantal akten in alfabetisch register (Crediteuren)	176	122	87		385
Aantal akten in alfabetisch register (Debiteuren)	180	141	214		535
Aantal records	354	261	300		915
Aantal unieke personen in alfabetisch register	297	221	262		694
Aantal unieke crediteuren in alfabetisch register	139	92	67		292
Aantal unieke debiteuren in alfabetisch register	158	129	195		466
Aantal woonplaatsen in alfabetisch register	47	46	53		88

De kans dat in een plaats twee personen voorkomen met dezelfde achternaam en voornaam is klein en als dat toch het geval mocht zijn dan zal de gemeenschap hiervoor een oplossing hebben gezocht bijvoorbeeld door een andere afkorting van de doopnaam of de toevoeging van een patroniem. Nadeel is wel dat een persoon die verhuisd naar een andere plaats binnen de periode van het onderzoek gezien wordt als twee personen. Dit nadeel is niet op te lossen behalve door de bevolkingsregisters in het onderzoek te betrekken. Voor deze optie is echter niet gekozen omdat een dergelijk onderzoek de hoeveelheid benodigde tijd zou verdubbelen. In het geval van de unieke naam zijn er over de 4 jaren gezien in het totaal 2333 unieke personen. Per jaar opgeteld echter is dit totaal 2487 unieke personen. Dit verschil wordt verklaard doordat een persoon, bijvoorbeeld Jan Klaasen, per jaar voorkomt als uniek persoon en dus vier keer geteld wordt terwijl in de totaal telling hij maar één keer voorkomt. Deze wijze van tellen is in alle totalen van tabel 6 gebruikt.

Woonplaats

Het chronologisch register bevat drie elementen die mogelijk inzicht kunnen geven in de vraag of de notaris een rol speelt bij het bijeen brengen van kredietverschaffer en kredietnemer door het probleem van asymmetrisch informatie op te lossen. Deze elementen zijn de personen in het register met hun onderlinge samenhang, hun woonplaats en de soort akten.

Een potentiële kredietverschaffer zal zich afvragen aan wie hij zijn geld kan uitlenen. Betrouwbaarheid is een belangrijke voorwaarde, de halfjaarlijkse of jaarlijkse rente moet natuurlijk wel volledig en op tijd voldaan worden. Daarnaast komt de vraag naar voren wie een voldoende onderpand heeft ter zekerheidstelling van de lening? En is dit onderpand onbelast? Voor het oplossen van deze vragen kan de kredietverschaffer gebruikmaken van de kennis van de notaris. De notaris bouwt deze kennis op doordat hij de potentiële kredietnemers persoonlijk kent. Enerzijds omdat hij al eerder diensten voor deze personen heeft verricht en zo inzicht heeft gekregen in hun reputatie en hun persoonlijke en financiële omstandigheden en bezittingen. Anderzijds ook omdat hij op de hoogte is van wat reilt en zeilt in de omgeving. De notaris kan de informatie gebruiken die hij tijdens sociale contacten heeft opgedaan over personen die niet tot zijn cliëntèle behoren. Het bijhouden van deze beide informatiestromen houdt echter wel impliciet in dat de fysieke afstand tussen de vestigingsplaats van de notaris en de woonplaats van de cliënt niet te groot mag zijn. Gezien de beschikbare communicatiemiddelen en transportmogelijkheden van die tijd zal het bijhouden van accurate en actuele informatie over grotere afstand praktisch onmogelijk zijn.

Een analyse van de woonplaatsen van de cliënten van notaris Courbois laat het volgende beeld zien. In de data-verzameling komen 3344 plaatsnamen voor, waarvan 100 'onbekende' plaatsen, plaatsnamen die onleesbaar zijn of niet ingevuld zijn. Gezien dit kleine foutpercentage van 3% is er geen aanleiding om verder onderzoek te doen om deze plaatsnamen te achterhalen bijvoorbeeld in de originele akten. In totaal komen er 160 verschillende plaatsen voor in de data-verzameling en één plaats 'Onbekend' (zie tabel 7).

Om inzicht te krijgen in de spreiding van de verschillende plaatsen is de hemelsbrede afstand tussen de plaats en Nijmegen toegevoegd aan de data-verzameling.⁷⁸ Voor de onbekende

⁷⁸ De afstand, hemelsbreed in kilometers, tussen een plaats en Nijmegen is opgevraagd bij nl.afstand.org (5-6-2015).

plaatsen is een afstand aangehouden van 0 kilometer en de afstand Nijmegen – Nijmegen is arbitrair op ½ kilometer gesteld. Verder zijn een tiental categorieën opgesteld. Op basis van deze informatie is berekend hoe vaak plaatsen in een categorie vallen, uitgaande van het totaal aantal genoemde plaatsen en van de unieke plaatsnaam.

Tabel 8: Overzicht plaatsen binnen afstands categorie

Categorie	Afstand (hemelsbreed)	Aantal in data-verzameling	% (van 3344)	Aantal plaatsen	% (van 160)
0	Geen afstand	108	3,23	6	3,75
1	0,5 (Nijmegen)	1181	35,32	1	0,63
2	1 – 5	608	18,18	9	5,63
3	6 – 10	655	19,59	18	11,25
4	11 – 15	440	13,18	26	16,25
5	16 – 25	116	3,47	25	15,63
6	26 – 50	64	1,91	22	13,75
7	51 – 100	104	3,11	32	20,00
8	101 – 250	52	1,56	16	10,00
9	251 – 500	5	0,15	2	1,25
10	Meer dan 500	11	0,30	5	3,13

Categorie 1 heeft alleen betrekking op de plaats Nijmegen. Van 3344 personen in de dataverzameling is de woonplaats bekend. In 1181 gevallen, 35% van het totaal, is deze woonplaats Nijmegen. Dit past binnen het verwachtingspatroon namelijk dat Nijmegen een groot deel van de clientèle van de notaris levert. Van de 3344 personen in de dataverzameling woont meer dan 85% binnen een straal van vijftien kilometer rond Nijmegen, inclusief Nijmegen zelf. Met andere woorden 85% van de personen die in de akten vernoemd zijn en waarvan een woonplaats bekend is woont op loopafstand van Nijmegen. Opvallend is verder het grote aantal personen in de categorie zes en zeven, in totaal 156 oftewel meer dan 4½ % van het totaal. Deze twee groepen hebben voornamelijk betrekking op de grote steden in Nederland zoals de Randstad. Ten slotte is categorie 10 opmerkelijk. Elf keer wordt een plaats vermeld die meer dan vijfhonderd kilometer van Nijmegen verwijderd ligt. Het betreft hier de missionarispost in Mongolië van de Nijmeegse Mgr. Ferdinand Hamer, drie plaatsen in Nederlands Indië en een persoon die naar Noord Amerika geëmigreerd is.

Opvallend bij het overzicht van de afzonderlijke steden is dat het aantal vermeldingen per stad snel terugloopt naar mate de afstand stijgt. In de straal tussen een en vijf kilometer rond Nijmegen liggen negen plaatsen. Uit deze negen plaatsen maken inwoners 608 keer gebruik van de diensten van notaris Courbois, gemiddeld 67,5 keer per plaats. In de straal

tussen tien en vijftien kilometer liggen 26 plaatsen waaruit inwoners 440 keer een bij notaris Courbois komt, een gemiddelde van 16,9 keer per plaats. Bij een afstand groter dan vijftien kilometer zakt het gemiddelde onder de 5 keer per plaats. Een mogelijke verklaring is het overbruggen van de afstand tussen de woonplaats van de potentiële cliënt en het notariskantoor in Nijmegen. In de tweede helft van de negentiende eeuw verandert de manier van reizen en communiceren wezenlijk. Naast het ontstaan van de (draadloze) telegrafie, waarmee de communicatie vereenvoudigd wordt, wordt Nijmegen ook aangesloten op het spoorwegennet. In 1865 wordt de lijn Nijmegen – Groesbeek – Kranenburg – Kleef geopend en in 1879 wordt Nijmegen, als laatste van de grotere steden, aangesloten op het Nederlandse spoornet. Een verbetering die zijn vruchten zal gaan afwerpen maar de invloed op de onderzoeksperiode 1864 – 1884 zal gering zijn geweest. Alleen de inwoners in en om de plaatsen die een treinstation hebben, zoals Groesbeek, profiteren van deze snelle verbinding. Afgelegen plaatsen, zoals Millingen, moeten terugvallen op de traditionele manieren van reizen. Op de eerste plaats lopen. Bij een afstand van vijftien kilometer moet dertig kilometer afgelegd worden om de notaris in Nijmegen te bezoeken. Dit is te doen, een looper heeft hiervoor zes tot acht uur nodig.⁷⁹ Een tweede alternatief is gebruik te maken van een paard, minder inspannend en vooral sneller. Het kost een ruiter te paard, paard en wagen of een paardenkoets tussen de drie en vijf uur om een afstand van dertig kilometer te overbruggen.⁸⁰ Ten slotte is er ook nog het vervoer over het water. Beurtschipper of trekschuit waren voor de aan de Waal gelegen plaatsen uitstekende alternatieven. Op marktdagen, Nijmegen heeft dagelijks de vismarkt en verder de boterwaag, waar echte boter en margarine gewogen en verkocht wordt, de graanmarkt, de veemarkt en de fruitmarkt, zullen mensen uit de omliggende dorpen de reis naar de markt maken, om te kopen maar ook om te verkopen.⁸¹ Mogelijk koppelen mensen een bezoek aan de markt met een bezoek aan de notaris. Conclusie is dan ook dat notaris Courbois duidelijk een plaatselijke en regionale functie heeft waarbij de regio zich vooral beperkt tot een straal van vijftien kilometer rond Nijmegen.

⁷⁹ Een wandelaar loopt ongeveer vijf kilometer per uur, zie <http://gemiddelden.nl/snelheid/gemiddelde-wandelsnelheid/> (5-6-2015).

⁸⁰ Een paard loopt ongeveer zeven kilometer per uur is stap en 14 kilometer per uur in draft, via <http://www.paarden-blaadjes.nl/paard/gangen.html> (5-6-2015).

⁸¹ Huis van de Nijmeegse geschiedenis, <http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Marktwezen> (10-05-2015).

Toch zijn bij deze cijfers een aantal aanvullende opmerkingen te maken die vooral zichtbaar worden bij het visualiseren van deze plaatsen op de landkaart van de regio Nijmegen – Arnhem.⁸²

Figuur 8: Overzicht woonplaatsen cliënten van Courbois

Deze kaart laat zien dat het verzorgingsgebied van notaris Courbois veel groter is dan de straal van vijftien kilometer rond Nijmegen. Boven de vijftien kilometer wordt het echter moeilijker om de notaris te bezoeken, het wordt een hele onderneming als men geen gebruik kan maken van de snelle vervoersmiddelen zoals het spoor. Veel van de verder afgelegen plaatsen in de regio liggen niet aan het spoor maar wel aan de natuurlijke snelweg van die tijd, de rivieren de Waal en de Maas. Voor plaatsen buiten de regio geldt het probleem van de afstand nog veel meer. Om van Leeuwarden in Nijmegen te komen, de notaris te bezoeken en weer terug te reizen was een onderneming die minimaal twee dagen kostte. Waarom doen personen die zo ver weg wonen toch zaken met een notaris uit Nijmegen? De meest voor de hand liggende verklaring is dat deze personen niet de echte opdrachtgevers van de notaris zijn. Het is bijvoorbeeld familie, vennoot, mede-eigenaar, erfgenaam of voogd die betrokken is bij de te verlijden akte. De opdrachtgever zelf is zeer waarschijnlijk wel uit Nijmegen of nabije omgeving afkomstig.

⁸² De onderliggende kaart is overgenomen uit: P.R. Bos en J.F. Niermeyer, *Atlas der gehele aarde* (Groningen 1959) 17.

Hierop aansluitend toont de kaart dat de regio waarbinnen de meeste cliënten van notaris Courbois wonen doorsneden wordt door drie grote rivieren, de Rijn, de Maas maar vooral de Waal. Deze laatste rivier deelt de regio op in een gebied te noorden en ten zuiden van Nijmegen. Buiten het spoor moet al het verkeer, dat komt uit het gebied ten noorden van de Waal, gebruik maken van de gierpont, de Zeldenrust, om Nijmegen te bereiken.⁸³ De hemelsbrede afstand tussen bij voorbeeld Herwen en Nijmegen is maar achttien kilometer maar er moeten wel twee rivieren overgestoken worden waardoor het een hele onderneming wordt. Ook hier geldt weer dat de kans groot is dat de personen uit plaatsen ten noorden van de Waal niet de opdrachtgever voor de notaris zullen zijn.

Ten slotte laat de kaart zien dat in sommige plaatsen, waar cliënten van notaris Courbois wonen, ook notarissen gevestigd zijn. Hartong vermeld in zijn *Register der protocollen van notarissen in Nederland; samengesteld in opdracht van de Broederschap der Notarissen in Nederland van plm. 1550 tot heden* dat er tijdens de onderzoeksperiode van 1864 tot en met 1884 notarissen gevestigd zijn in Beek, Cuijk, Grave, Groesbeek, Heumen, Huissen, Wijchen en Winssen.⁸⁴ Van de totaal 3344 vermeldingen van een plaats in de onderzochte akten heeft 278 vermeldingen betrekking op de hierboven genoemde plaatsen. Opvallend hierbij is dat Wijchen, 126 keer, en Winssen, 59 keer, erg vaak vermeld worden. Waarom gaat iemand een lange moeizame reis naar een notaris in Nijmegen maken als er in de directe omgeving een praktiserend notaris beschikbaar is? De eerste mogelijkheid is natuurlijk dat notaris Courbois een heel goede notaris is of dat de notaris specifieke kennis heeft. Verder kunnen deze personen goederen of bezittingen gekocht hebben op een van de openbare veilingen die Courbois in de regio gehouden heeft. Ook bestaat hier de mogelijkheid dat deze personen niet de opdrachtgevers zijn maar wel betrokken zijn bij de akte bijvoorbeeld als familie en dergelijke.

⁸³ <http://www.noviomagus.nl/Ansichtkaarten/Gierpont/GierpCat.html> (6-6-2015).

⁸⁴ Hartong, F.L., *Register der protocollen van notarissen in Nederland; samengesteld in opdracht van de Broederschap der Notarissen in Nederland van plm. 1550 tot heden*. (Rotterdam 1916).

Tabel 9: Overzicht van voorkomende plaatsen bij 'opdrachtgevers'

Plaatsnaam	Aantal				
Afferden	5	Erlecom	2	Niel	3
Alphen	2	Ewijk	6	Nieuwer Amstel	1
Altforst	1	Franeker	1	Nijmegen	577
Amsterdam	17	Geldern	1	Oldenzaal	1
		Gent	8	Onbekend	12
Angeren	14	Gent (B)	1	Ooij	3
Antwerpen	1	Grave	7	Oosterhout	24
Arnhem	11	Groesbeek	15	Ottersum	2
Asperen	1	Haarlem	2	Overasselt	10
Batenburg	2	Hatert	32	Pannerden	2
Beek	9	Hees	46	Pontianak (Borneo)	3
Beers	1	Heumen	3	Puijfflijk	2
Bemmel	4	Horsssen	3	Reeth	1
Bergharen	2	Huissen	5	Roermond	1
Beuningen	82	Ijzendoorn	1	Slijk Ewijk	5
Brussel	1	Keenth	3	Spellen	1
Cuijk	1	Kekerdorp	4	Ulft	1
Deest	2	Keppelen (Pr)	2	Utrecht	1
Den Bosch	3	Kerkdriel	2	Velp	1
Den Haag	2	Leeuwen	2	Venlo	1
Doornenburg	3	Leiden	2	Vielingsbeek	1
Dordrecht	1	Lent	9	Warbeijen	1
Dorst	1	Lier	1	Weurt	15
Dreumel	1	Malden	16	Wijchen	24
Druten	5	Megen	1	Wijljer	17
Dusseldorf	1	Middelaar	2	Winssen	8
Elberfeld	1	Mijdrecht	1	Zaltbommel	1
Elst	1	Millingen	12	Zeeland	1
Elten	1	Mook	4		
Emden	1	Nederasselt	5		
		Neerbosch	35		

Helaas is de boekhouding van notaris Courbois niet beschikbaar waardoor de werkelijke opdrachtgevers niet bepaald kan worden. In een aantal gevallen zal de akte zelf uitsluitel geven omdat in een aantal gevallen vermeld wordt in wiens opdracht de handeling wordt verricht en / of de akte opgemaakt. Het chronologische register geeft hier geen uitsluitel over. Om toch de hiervoor genoemde verklaring te kunnen toetsen wordt aangenomen dat de volgende persoon de opdrachtgever is. Als een crediteur aanwezig is dan wordt de eerstgenoemde crediteur van de akte als opdrachtgever gezien. Is er geen crediteur dan wordt de eerstgenoemde debiteur als opdrachtgever gezien.

Bij het toepassen van deze aanname treden een aantal opmerkelijke verschuivingen op. Het totaal in de akten genoemde plaatsen gaat terug van 3344 naar 1131.⁸⁵ Het aantal plaatsen vermindert van 160 naar 87, meer dan 45%. De aanwezigheid van Nijmegen, als woonplaats van de cliënten, is gestegen van 35% naar 51%. En de aanwezigheid van de plaatsen binnen een straal van vijftien kilometer rond Nijmegen, inclusief Nijmegen, is gestegen van 85% naar 93%. Dit komt overeen met de observatie van de Jong die stelt dat de meeste cliënten van een notaris uit de nabije omgeving komen.⁸⁶ Ook vallen de categorieën 6 en 7 weer op, al is hun gezamenlijk aandeel licht teruggelopen. Ten slotte valt categorie 10 op. Het betreft hier de heer Johannes Martinus Merkesteyn met als woonplaats Pontianak op Borneo. Mogelijk is hij met verlof in Nederland want de aktes worden verleden op 26 januari, 3 februari en 4 februari 1864.

Tabel 10: Overzicht plaatsen binnen afstandscategorie van opdrachtgevers

Categorie	Afstand (hemelsbreed)	Aantal in data-verzameling	% (van 1131)	Aantal plaatsen	% (van 87)
0	Geen afstand	16	1,41	4	4,60
1	0,5 (Nijmegen)	577	51,07	1	1,15
2	1 – 5	170	15,03	7	8,05
3	6 – 10	197	17,15	15	17,24
4	11 – 15	80	7,07	17	19,54
5	16 – 25	37	3,27	15	17,24
6	26 – 50	12	1,06	8	9,20
7	51 – 100	29	2,56	12	13,79
8	101 – 250	9	0,80	7	8,05
9	251 – 500	1	0,09	1	1,15
10	Meer dan 500	3	0,27	1	1,15

⁸⁵ Vanuit de gehanteerde definities van de opdrachtgever moet dit aantal overeenkomen. Er is echter een verschil van één (1132 akten versus 1131 plaatsen). Dit verschil wordt veroorzaakt door akte 12 van 27 juni 1884 waarin geen woonplaats vermeldt staat. Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 25 Repertorium 1884.

⁸⁶ R. de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999* (Amsterdam 2002) 12.

Bij het visualiseren van deze plaatsen komt het grootste verschil naar voren. Van de opdrachtgevers woont meer dan 93% in een plaats binnen een straal van vijftien kilometer rond Nijmegen. Met een enkele uitzondering in de Over-Betuwe liggen deze plaatsen allemaal ten zuiden van de rivier de Waal. Voor de opdrachtgevers speelt het probleem van het vervoer nu veel minder, de natuurlijke barrière Waal hoeft niet genomen te worden.

Figuur 9: Overzicht woonplaats opdrachtgevers van Courbois

Bij het aantal plaatsen waar ook een notaris gevestigd is, namelijk Beek, Cuijk, Grave, Groesbeek, Heumen, Huissen, Wijchen en Winssen treedt een zeer aanzienlijke daling op. In de akten worden 278 personen genoemd die in deze plaatsen wonen. Bij het alleen in ogenschouw nemen van de opdrachtgevers dan neemt dit aantal spectaculair af tot 72. Vooral de daling bij Wijchen (van 126 naar 24) en Winssen (van 59 naar 8) zijn opvallend. Dit zou in de richting kunnen wijzen dat de bevolking in eerste instantie gebruik maakt van de lokale notaris en alleen in speciale gevallen overschakelt naar een andere notaris bij voorbeeld bij veilingen en openbare verkopen.

Omdat notaris R.A.H. Courbois ook notaris in Beuningen is geweest komt de vraag naar voren of hij cliënten meegenomen heeft naar Nijmegen. Zonder de akte van de jaren in Beuningen te onderzoeken is het niet mogelijk dit verband te leggen. Indirect kan dit wel onderzocht worden door te kijken naar het aantal akten dat Courbois voor personen uit Beuningen verlijdt. Een afname van het aantal akten kan namelijk wijzen op het overgaan

van bestaande, Beuningse cliënten naar in notaris in de buurt van Beuningen zoals bijvoorbeeld Wijchen. Uitgaande van de opdrachtgever heeft notaris Courbois 82 aktes verleden voor inwoners van de plaats Beuningen. Bij de verdeling van deze akten over de jaren wordt duidelijk dat het jaarlijkse aantal niet afneemt maar de eerste jaren vooral toeneemt (zie onderstaande tabel). De daling ligt aan het einde van de carrière van notaris R.A.H. Courbois. Tabel 12 laat zien dat de werkzaamheden niet alleen betrekking hebben op de persoonlijke akte of agrarische akten maar ook financiële akten komen voor. Personen uit Beuningen bleven gebruik maken van de diensten van notaris Courbois waarbij de geringe afstand, hemelsbreed maar zes kilometer, ook mogelijk een rol heeft gespeeld.

Tabel 11: Aantal akten in Beuningen

Jaar	Aantal
1864	22
1873	23
1875	31
1884	6

Tabel 12: Overzicht soort akten van cliënten uit Beuningen

Jaar	Soort akte	aantal
1864	Boedelbeschrijving	2
1864	Eerste veiling	1
1864	Hypothecaire Obligatie	1
1864	Hypothecaire Schuldbekentenis	6
1864	Kwitantie	1
1864	Royement	3
1864	Testament	3
1864	Tweede veiling	1
1864	Verkoop Gewas	1
1864	Verkoop van gereede Goederen	2
1864	Volmacht	1
1873	Eerste veiling	1
1873	Huwelijkse voorwaarden	3
1873	Hypotheek	5
1873	Inventaris	1
1873	Koopakte	3
1873	Kwitantie	1
1873	Royement	6
1873	Testament	2
1873	Toeslag	1
1875	Boedelscheiding	1
1875	Eerste veiling	3
1875	Hypotheek	7
1875	Inventaris	1
1875	Royement	2
1875	Royement gedeeltelijk	2
1875	Scheiding	3
1875	Testament	3
1875	Toeslag	3
1875	Verkoop en koop	1
1875	Verkoop gereed	1
1875	Verkoop van hooigras	2
1875	Verkoop van klaver	1
1875	Verkoop van landgewas	1
1884	Hypotheek	1
1884	Kwitantie	1
1884	Scheiding	1
1884	Testament	2
1884	Verhuring van weiland	1

Soort akten

Om het probleem van de asymmetrische informatie op te lossen moet de notaris kennis opbouwen over zowel de kredietverstrekker als de kredietlener. Naast informatie uit de persoonlijke netwerken, kranten en andere nieuwsgaring zal veel kennis berusten op de informatie die de notaris verkregen heeft bij het opmaken van de diverse soorten akten. Zo zal een testament informatie geven over de personen, die zullen erven, maar soms ook over de omvang van de erfenis en mogelijke legaten. Boedelbeschrijvingen en Inventarissen geven aan wat de werkelijke omvang van de bezitting is en de boedelscheiding wie welk deel van de boedel krijgt. Huwelijkse voorwaarden geeft aan hoe de financiële verhouding binnen een huwelijk is terwijl de afhandeling van koop- huur- en pachtakten informatie geven over de financiële betrouwbaarheid van de koper, huurder of pachter. De notaris heeft al deze informatie onder handbereik, hij is namelijk de beheerder van deze akten.

Om inzicht te krijgen welke akten het kantoor van notaris Courbois werden verleden is een telling gemaakt op basis van de soort akte, de omschrijving die het chronologisch register vermeld. In 1864 worden 51 verschillende omschrijvingen gegeven van het soort akte waaronder ook omschrijvingen zoals 'verkoop van veldgewas', 'verkoop van hooigras', 'verkoop haver' en 'verkoop van rogge'. Waarom is de notaris zo nauwkeurig in de omschrijving, 'verkoop van landbouwproducten' had volstaan als algemene omschrijving? Een mogelijke verklaring is dat er (wettelijk) voorschriften bestonden waaraan de omschrijving van de akte moet voldoen. In de wet op het notarisambt en de registratiewet zijn echter geen directieven gevonden rond de omschrijving van het soort akte. Heeft de nauwkeurigheid dan te maken met de kennisopbouw? De mogelijkheid bestaat maar het is moeilijk voor te stellen. Deze akten bevatten weinig additionele informatie buiten de naam en woonplaats van de verkoper en kopers en de beschrijving van de goederen. In zekere zin zijn deze goederen consumptiegoederen want het wordt gebruikt voor het voederen van het vee of als zaigoed.

Tabel 13: Overzicht van de soort akten die het meest frequent verleden zijn

Soort akte	totaal	%	1864	%	1873	%	1875	%	1884	%
Royement	193	17,05%	78	21,85%	34	12,69%	43	14,58%	38	17,92%
Hypothecaire Schuldbekentenis / Hypotheek	179	15,81%	54	15,13%	46	17,16%	40	13,56%	39	18,40%
Testament	163	14,40%	37	10,36%	43	16,04%	50	16,95%	33	15,57%
Koopakte	91	8,04%	34	9,52%	24	8,96%	19	6,44%	14	6,60%
Eerste veiling	52	4,59%	13	3,64%	11	4,10%	16	5,42%	12	5,66%
Boedelbeschrijving / Inventaris	44	3,89%	14	3,92%	14	5,22%	8	2,71%	8	3,77%
Volmacht	34	3,00%	14	3,92%	4	1,49%	7	2,37%	9	4,25%
Toeslag	32	2,83%		0,00%	10	3,73%	15	5,08%	7	3,30%
Verkoop van gereed	30	2,65%	5	1,40%	10	3,73%	6	2,03%	9	4,25%
Boedelscheiding / Scheiding	26	2,30%	8	2,24%	10	3,73%		0,00%	8	3,77%
Scheiding	20	1,77%	5	1,40%		0,00%	15	5,08%		0,00%
Huwelijkse voorwaarden	15	1,33%	9	2,52%	6	2,24%		0,00%		0,00%
Verkoop van gereede goederen	11	0,97%	11	3,08%		0,00%		0,00%		0,00%
Huwelijk consent	11	0,97%		0,00%	5	1,87%	6	2,03%		0,00%
Verhuring	9	0,80%	6	1,68%	3	1,12%		0,00%		0,00%
Crediet hypotheek	8	0,71%		0,00%		0,00%	6	2,03%	2	0,94%
Verkoop van veldgewas	7	0,62%	7	1,96%		0,00%		0,00%		0,00%
Eindelijke Toewijzing	7	0,62%	7	1,96%		0,00%		0,00%		0,00%
Verkoop van hooigras	7	0,62%		0,00%		0,00%	4	1,36%	3	1,42%
Procuratie Grootboek	6	0,53%		0,00%	3	1,12%		0,00%	3	1,42%
Gedeeltelijk roijement	6	0,53%		0,00%		0,00%	6	2,03%		0,00%
Verkoop en Koop	6	0,53%		0,00%		0,00%	6	2,03%		0,00%
Herroeping testament	3	0,27%		0,00%		0,00%		0,00%	3	1,42%
Verpachting	2	0,18%		0,00%		0,00%		0,00%	2	0,94%
Totaal akten	1132		357		268		295		212	
Aantal soort akten			51		46		52		33	

Ook in 1873 en 1875 komen veel verschillende omschrijvingen van het soort akte voor namelijk respectievelijk 46 en 52. Het jaar 1884 is het aantal omschrijvingen beduidend minder, 33, wat overeenkomt met het gering aantal verleden akten in dat jaar. Van elk jaar zijn de 15 meest voorkomende omschrijvingen met hun frequentie opgenomen in tabel 13 en zijn deze gesommeerd. Opvallend hierbij is dat de drie meest voorkomende soort akten in elk jaar dezelfde zijn, alleen hun onderlinge volgorde is verschillend. De royementsakte, de hypotheekakte en het testament samen maken 47% van de akten uit terwijl de royementsakte en de hypotheekakte samen 33% van het totaal is. Ter vergelijking: ook de Jong geeft een overzicht van het aantal akten dat in Nijmegen verleden is in de periode 1850 – 1910.⁸⁷ Opvallend daarbij is het aantal veiling akten in vergelijking met notaris Courbois. Dit kan er op wijzen dat de werkzaamheden van notaris Courbois afwijkend is van zijn collega's in Nijmegen. Dit kan aanleiding zijn voor aanvullend onderzoek. Notaris Courbois is nadrukkelijk met kredieten bezig gezien het hoge percentage akten op dit terrein. Maar hier kan nog niet de conclusie uitgetrokken worden dat notaris Courbois ook daadwerkelijk kennis opbouwt om beide partijen bij elkaar te brengen. Deze vraag zal beantwoord moeten worden met behulp van de analyse van de partijen die bij deze krediettransacties betrokken zijn.

Roes introduceert het begrip 'dorpsnotariaat' of 'plattelandsnotariaat', namelijk een notariaat waar publieke verkopen, veilingen van oogstopbrengsten en dergelijke het merendeel van de akten uitmaken.⁸⁸ Ook bij notaris Courbois komen deze 'plattelands-akten' voor, Nijmegen is een middelgrote stad met een regionale functie voor het omliggende platteland en de daar gevestigde boeren. Maar deze 'plattelands-akten' nemen bij Courbois maar een klein gedeelte in van het totaal aantal akten en kan Courbois geen plattelandsnotaris genoemd worden.

⁸⁷ de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 65.

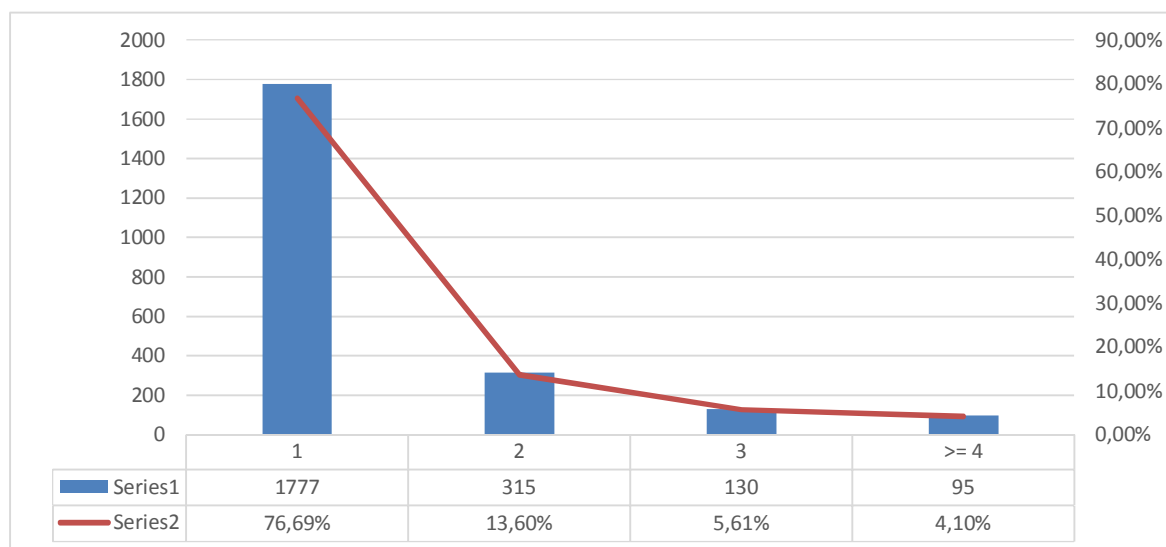
⁸⁸ Roes, *De goede, afvallige notaris*, 15.

Kennisopbouw

Gezien de grote hoeveelheid verleden akten, de diversiteit van het soort akten en de grote hoeveelheid financiële akten was notaris Courbois in de positie om kennis op te bouwen om zo het probleem van de asymmetrische informatie bij de kredietverstrekking op te lossen. Echter onder één voorwaarde, de cliënten moeten vaker gebruik maken van zijn diensten. Maakt elke cliënt maar één enkele keer gebruik van Courbois diensten dan heeft de notaris veel kennis maar geen samenhang in deze kennis. De eerste vraag is dan ook of de cliënten zo vaak gebruik maken van de diensten van de notaris dat hij in staat is ook daadwerkelijk kennis over deze cliënten op te bouwen.

In het totaal komen 3.332 namen voor in de data-verzameling inclusief de samengestelde groep 'onderscheiden – onbekend'. Binnen dit totaal komen 2.317 unieke personen voor waarbij het begrip 'uniek' slaat op de combinatie achternaam – voornamen – tussenvoegsel – woonplaats. Door deze definiëring van een unieke persoon ontstaan afwijkingen. Verhuist een persoon naar een andere gemeente dan komt hij daardoor twee maal in de telling van unieke personen voor. Dit is zeer waarschijnlijk het geval met Petronella Elisabeth Hubertina van der Heijden. In 1873 en 1875 woont een persoon met deze naam in Wyler (Pruissen) en in 1884 woont iemand met dezelfde naam in Groesbeek. Het is heel aannemelijk dat het hier over dezelfde persoon gaat maar zekerheid kan alleen gegeven worden als dit in de bevolkingsregisters gecontroleerd zou zijn. Een tweede afwijking kan ontstaan als verschillende schrijfwijzen voor de doopnaam en roepnaam wordt gebruikt. Voorbeeld hiervan is Johannes, Johan(n) en Jan. Deze afwijking is niet te corrigeren omdat alleen de doopnaam geregisterd is terwijl de roepnaam vaak niet officieel vaststaat.

Van de 2317 unieke personen komt 1777 personen maar één keer voor in de data-verzameling, 76,69% van het totaal. Een eerste impuls is om te concluderen dan notaris Courbois over deze zeer grote groep geen kennis hoeft op te bouwen omdat ze in de

Figuur 10: Frequentie bezoek aan notaris

onderzochte vier jaar maar één keer voorkomen. Deze conclusie zou voorbarig kunnen zijn omdat deze personen in de jaren voor en na de vier onderzochte jaren wel zaken met de notaris kunnen hebben gedaan. Voor dit onderzoek moeten ze echter buiten beschouwing blijven omdat verdere informatie ontbreekt. Meer dan 13% maakt twee keer gebruik van de diensten van de notaris en 5,61% drie keer. De voor dit onderzoek meest interessante groep zijn de personen die vier of meer keer het notariskantoor bezoeken. Van het totaal is dit maar een zeer kleine groep, 95 personen of net iets meer dan 4%. Hierbij moet de groep ‘onderscheiden – onbekend’ en de groep ‘onbekend – onbekend’ niet meegerekend worden, er blijven dus 93 echte personen over (zie figuur 10).

Het door de notaris oplossen van het probleem van de asymmetrische informatie bij kredietverlening houdt in dat de notaris de beide partijen moet kennen voordat een krediet, bijvoorbeeld in de vorm van een hypotheek, wordt verleend. Dus voorafgaande aan de kredietakte moeten de partijen bij de notaris al een akte hebben laten opmaken. Dit kan een andere kredietakte zijn maar ook aktes zoals een testament of boedelscheiding. Om inzicht te krijgen in aantal en het soort akten dat voorafgaande aan de kredietakte is verleden is de volgende werkwijze gevolgd. Eerst is bepaald welke personen vernoemd worden in de aktes die betrekking hebben op de kredietverlening dus zowel de crediteuren als de debiteuren.

Het zijn in het totaal 403 verschillende personen. Voor elk van deze personen is bepaald welke de laatst verleden kredietakte is. Daarna is voor elke persoon bepaald hoeveel aktes voor deze laatste kredietakte zijn verleden. Ten slotte is bepaald in welke categorie deze voorgaande akten vallen. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen hypotheekakten, testament, royementen, (ver)koop en (ver)huur en (boedel)scheiding en (boedel)inventarisatie.

Uit deze analyse blijkt dat notaris Courbois voorafgaand aan het sluiten van een kredietakte van 110 personen kennis heeft kunnen opbouwen omdat deze personen partij waren in 222 eerder afgesloten akten (zie bijlage 1). Dit is 27% van het totaal van 403 personen. Van deze 222 eerder afgesloten akten waren 59 ook een kredietakte, 5 waren testamenten, 26 royementen, 63 hebben betrekking op (ver)koop en (ver)huur en 20 akten waren (boedel)scheiding en (boedel)inventarisatie. Uit dit overzicht blijkt dat de kennisopbouw door de notaris aan waarde wint naar mate het aantal eerder verleden akten groter is. Het voorbeeld van mr. Willem Jacob Johan George Most uit Nijmegen toont dit goed aan. In totaal wordt hij in twaalf akten genoemd waarvan de één na laatste de laatste hypotheekakte is. Deze laatste akte is niet meegenomen in het overzicht omdat deze niet meer kan bijdragen aan de kennisopbouw van de laatste hypotheekakte. Voor deze laatste hypotheekakte komt de naam van Most voor in tien akten waarvan twee ook hypotheekakten zijn, een koopakte en vijf royementen. Verder komt Most voor in een vennootschapsakte en een borgtocht. Uit de variëteit van soorten akten kan notaris Courbois een beeld krijgen van de vermogenspositie van Most. Dit geldt voor alle personen die voor de laatste kredietakte minimaal bij drie eerdere akten betrokken zijn.

De kennisopbouw kan echter eenzijdig worden indien het aantal eerder verleden akten kleiner wordt dan drie. Deze eenzijdigheid komt vooral naar voren bij de personen die maar bij één akte betrokken zijn geweest voorafgaand aan de hypotheekakte. Uit het onderzoek blijkt dat deze akte voornamelijk een (ver)koop- of (ver)huurakte is. Het betalingsgedrag bij de afhandeling van deze transactie geeft wel een eerste indicatie over de kredietwaardigheid en de financiële betrouwbaarheid van de koper of huurder maar de vraag is of deze indicatie voldoende bruikbaar is.

In het voorgaande wordt uitgegaan van de laatste kredietakte en op basis daarvan is onderzocht of de voorgaande akten van de betrokken personen bijdragen aan de kennis

opbouw van de notaris. Deze aanpak draagt een risico in zich, er worden namelijk alleen die situaties onderzocht waarin het uiteindelijke resultaat een kredietakte is. Doel van de notaris echter zal ook zijn om bij toekomstige vragen zoveel kennis te hebben dat hij het probleem van de asymmetrische informatie kan oplossen. Om dit te onderzoeken is voor alle personen in alle akten nagegaan hoe vaak zij in de akten genoemd worden (zie bijlage 2). Dit aantal is verder uitgesplitst naar het voorkomen in testamenten, royementen, (ver)koop- en (ver)huurakten, (boedel)scheidingen en (boedel) inventarissen en ten slotte kredietakten. De kredietakten zijn nog verder gesplitst in de akten waarin de persoon als crediteur en als debiteur voorkomt.

Welke eerste conclusies kunnen uit deze analyses getrokken worden? Op de eerste plaats blijkt dat de grootste gebruikers van de diensten van notaris Courbois vaak betrokken zijn bij een of meerdere kredietakten en wel meestal als crediteur, 36% van de top 44 cliënten. Verder blijkt dat de groep grootste gebruikers vaak betrokken zijn bij verschillende soorten akten, de notaris kan dus een genuanceerd kennisbeeld opbouwen over de crediteuren. Bij deze top 44 cliënten van notaris Courbois is maar 14% betrokken bij een kredietakte als debiteur, met andere woorden: aan de debiteurenkant kan de notaris lang niet zoveel kennis opbouwen. Wel blijft er een grote groep topcliënten over die niet betrokken zijn bij een kredietakte, 50% van de top 44 cliënten. Hier liggen kansen voor de toekomst, de notaris kan deze kennis gebruiken om in een later stadium kredietverstrekker en kredietnemer aan elkaar te koppelen. Een verdere voorlopige conclusie is dat cliënten die maar bij maximaal drie akten betrokken zijn, weinig zullen bijdragen aan de kennisopbouw van de notaris. Hun spreiding over de verschillende soorten akten, waarmee kennis opgebouwd kan worden, is te gering. Zo blijkt dat personen, die maar één maal gebruik maken van de diensten van notaris Courbois, meestal betrokken zijn bij een (ver)koop- of (ver)huurakte of een testament. Voor een optimale bedrijfsvoering zal notaris Courbois zich vooral richten op die personen die vaker van zijn diensten gebruik maken.

Als laatste is nog de combinatie crediteur – debiteur onderzocht, niet alleen bij hypothecaire akten maar ook bij (ver)koop- en (ver)huurakten. Als deze combinatie goed gefunctioneerd heeft, bijvoorbeeld door de positieve bijdrage van de notaris, kan verwacht worden dat beide spelers zich opnieuw tot elkaar wenden indien de noodzaak zich voordoet. Daarom is onderzocht of de unieke combinatie crediteur – debiteur vaker in de data-verzameling

voorkomt. Dit was dit niet het geval. Dit komt overeen met de bevindingen van Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal namelijk dat de partijen die betrokken zijn bij een lening voor deze lening geen contact met elkaar hebben.⁸⁹ Toch mag hieruit geen conclusie getrokken worden want het aantal jaren is te beperkt en de intervallen tussen deze jaren te groot. Een debiteur zal ten slotte niet hetzelfde jaar opnieuw krediet nodig hebben. Om dit te onderzoeken zal over een langere, aaneengesloten, termijn onderzoek gedaan moeten worden.

⁸⁹ Hoffman, *Priceless markets*, 274.

Alfabetisch register

Zoals eerder vermeld heeft notaris Courbois aandacht besteed aan het samenstellen van de alfabetische registers in de jaren 1864, 1873 en 1875. Wat was de waarde van deze registers voor de notaris? Een van de mogelijkheden is het dienen als hulpmiddel bij het ontsluiten van de akten bijvoorbeeld omdat het ontsluiten een rol speelt bij de kennisopbouw van de notaris. En met deze kennis kan de notaris een rol spelen in het probleem van de asymmetrische informatie. Zijn er in deze registers indicaties te vinden die het aannemelijk maken dat notaris Courbois de registers voor dit doel gebruikte?

In de drie jaren waarover de alfabetische registers werden bijgehouden zijn door Courbois in het totaal 920 akten verleden. Niet al deze akten zijn in het alfabetisch register opgenomen, zeventien aktes ontbreken.⁹⁰

Tabel 14: Verdeling alfabetisch register over debiteuren - crediteuren

Omschrijving	Debiteur opgenomen	Crediteur opgenomen	Aantal
Aantal akten	Ja	Ja	5
Aantal akten	Ja	Nee	530
Aantal akten	Nee	Ja	380
Niet opgenomen akten			17
Dubbel opgenomen akte			-12
Totaal			920

Daarnaast worden twaalf akten in het alfabetisch register dubbel vermeld.⁹¹ Van 530 akten wordt de debiteur in het alfabetisch register genoemd en van 380 akten de crediteur. Ten slotte zijn er 5 akten waarvan zowel de crediteur als de debiteur in het alfabetisch register staan.

Bij een aantal soorten akten is debiteur een enigszins misleidend begrip omdat bij deze akten, bijvoorbeeld een testament, sprake is van één partij bestaande uit een of meerdere personen. Omdat deze partij in de kolom debiteur van de data-verzameling is opgenomen

⁹⁰ In het alfabetisch register ontbreken uit het jaar 1864 de akten 169, 175, 190, 212, 300 en 355. Van het jaar 1873 ontbreken de akten 56, 185, 186, 202, 218, 227, 237 en 268. Van het jaar 1875 ontbreken de akten 92, 104 en 293. Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 5 Repertorium 1864, Inventarisnummer 14 Repertorium 1873 en Inventarisnummer 16 Repertorium 1875.

⁹¹ In 1864 worden in de alfabetische registers de volgende akten dubbel vermeld: in 1864 de akten 217, 283 en 345, in 1873 de akte 157 en in 1875 de akten 50, 51, 87, 115, 183, 199, 200 en 206. Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 5 Repertorium 1864, Inventarisnummer 14 Repertorium 1873 en Inventarisnummer 16 Repertorium 1875.

worden deze personen, net als de echte debiteuren in bijvoorbeeld hypotheekakten, omschreven als debiteur. Van de 530 debiteuren, vermeld in het alfabetisch register, hebben 479 debiteuren betrekking op akten waarbij er sprake is van één partij. De resterende 51 vermeldingen van debiteuren hebben 46 keer betrekking op hypotheekakten, twee keer op (boedel)scheiding of (boedel)inventarisatie en drie keer op andere soorten akten. Gezien het grote aantal hypotheekakten is eerst via een steekproef in het chronologisch register gecontroleerd of de codering van deze akten juist is geweest. Daaruit blijkt dat de codering goed is gegaan.

De vraag komt nu naar voren waarom de notaris deze 51 debiteuren in het alfabetisch register opneemt? In alle andere gevallen waarbij er twee partijen zijn in het chronologische register neemt de notaris de crediteur op in het alfabetisch register. Van de 385 vermeldingen van crediteuren heeft 105 vermeldingen betrekking op een hypotheekakte, 183 vermeldingen op een (ver)koop of (ver)huur en 5 vermeldingen op een (boedel)scheiding of (boedel)inventarisatie. Ten slotte hebben 92 vermeldingen betrekking op de overige akten zoals veilingen en toeslagen. Met andere woorden, de notaris kiest voor het vermelden van de crediteur in het alfabetisch register als de akte twee partijen kent. Hieruit blijkt een voorkeur voor het registreren van de crediteur in het alfabetisch register. Vaak zullen meerdere personen, als crediteur en of debiteur, vermeld zijn in de akte. Om deze personen te kunnen onderscheiden bevat de data-verzameling een volgnummer binnen de akte. De eerst genoemde crediteur en debiteur krijgen volgnummer één, de volgende vermeldingen van crediteuren en debiteuren worden opvolgend genummerd. De vraag komt nu naar voren wie van alle genoemde personen in de akte vermeldt wordt in het alfabetisch register. De onderstaande tabel laat duidelijk zien dat praktisch alle verwijzing in het alfabetisch register betrekking hebben op de eerste persoon die vernoemd wordt in het chronologische register. Dit percentage benadert de honderd als in ogenschouw genomen wordt dat het volgnummer zeventien betrekking heeft op een invoerfout, dit had volgnummer één moeten zijn.⁹² Verder komt in het alfabetisch register twaalf keer een dubbele verwijzing voor, meestal zullen deze verwijzen naar volgnummer twee. Er blijven

⁹² Het betreft hier de akten 31, 45 en 46 uit 1875. Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 16 Repertorium 1875.

zeven verwijzingen over die niet verklaard zijn. Deze fout van minder dan één procent is niet verder onderzocht.

Tabel 15: Verwijzing naar volgnummer in de akte

Omschrijving	Volgnummer	Aantal	Percentage
De persoon in het alfabetisch register is crediteur	1	380	98,70%
	2	1	0,26%
	3	3	0,78%
	17	3	0,78%
Totaal		385	
De persoon in het alfabetisch register is debiteur	1	520	97,19%
	2	11	2,05%
	3	3	0,78%
	6	1	0,26%
Totaal		535	

Vervolgens is het aantal keren dat een persoon voorkomt in het chronologisch register vergeleken met het aantal malen dat deze persoon voorkomt in het alfabetisch register, waarbij een onderscheid gemaakt is tussen het totaal aantal keren, het aantal keren als crediteur en het aantal malen als debiteur (zie bijlage 3). Bij het onderzoeken van deze vergelijking valt het grote onderscheid op. Jan Beijer uit Beuningen wordt in dertien akten vernoemd maar komt in het alfabetisch register elf keer voor waarvan vier keer als crediteur en zeven keer als debiteur. Met andere woorden: bijna alle akten waarin Jan Beijer voorkomt zijn vermeld in het alfabetisch register. De informatie over Jan Beijer kan gemakkelijk teruggevonden worden. Jan van Oostendorp uit Weurt komt tien keer voor in het chronologische register maar wordt geen enkele maal vermeld in het alfabetisch register. Omdat eerder geconstateerd is dat de personen in het alfabetisch register praktisch voor honderd procent als eerste vernoemd worden in de akten betekent dit dat Jan van Oostendorp nergens als eerste vernoemd wordt. Ondanks Jan van Oostendorp vaak gebruik maakt van de diensten van de notaris is informatie over hem niet gemakkelijk beschikbaar, er zal gezocht moeten worden. Daar tegenover staat dat personen die maar een keer van de diensten van de notaris gebruik maken ook in het alfabetisch register zijn opgenomen. Dit past niet in het concept van kennisopbouw, het heeft namelijk weinig zin kennis op te bouwen die maar één keer in drie jaar in een akte genoemd wordt omdat deze persoon waarschijnlijk nooit meer terugkomt. Uit dit alles komt niet naar voren dat het alfabetisch register bedoeld is als hulpmiddel bij het opbouwen van kennis om het probleem van de asymmetrische kennis op te lossen. Het lijkt erop dat de notaris andere overwegingen had bij het aanleggen van deze registers. Omdat het altijd gaat over de eerst vermelde persoon

in het chronologische registers en soms ook de debiteur wordt opgenomen in gevallen dat er ook een crediteur aanwezig is wordt niet kennis opgebouwd over de beide potentiële partijen bij de kredietverlening. Ook lijkt het dat bij het samenstellen van het alfabetische register de crediteur de voorkeur heeft. Dit alles doet vermoeden dat er andere overwegingen zijn op basis waarvan de notaris een persoon in het alfabetisch register plaats. Een mogelijke overweging is dat de personen, die in dit register opgenomen zijn, de opdrachtgevers voor het opstellen van de akte zijn geweest.

Andere manier

Om het probleem van de asymmetrische informatie op te lossen gebruikt notaris Courbois, naast zijn kennis uit de verleden akten en uit zijn persoonlijke netwerk, nog een middel om een kredietgever en –nemer bij elkaar te brengen. Hij adverteert in de lokale dagbladen. Via een kleine annonce meldt Courbois dat hij kapitaal ter beschikking heeft dat uitgeleend kan worden met als voorwaarde dat er hypothecaire dekking moet zijn.⁹³

Figuur 11: Advertentie Courbois

Een summier onderzoek via de website van het Regionaal Archief Nijmegen toont aan dat notaris Courbois dit regelmatig doet en wel met name in de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant (PGNC)*.⁹⁴ Dit laatste is opmerkelijk want de *PGNC* is protestants liberaal van signatuur terwijl Courbois een overtuigd katholiek is. Het ligt in de lijn der verwachting dat Courbois gekozen zou hebben voor de katholieke *De Gelderlander*. Een mogelijke verklaring kan zijn dat Courbois verwacht dat de potentiële kredietnemers protestant zijn, zij behoren tot het rijkere deel van de Nijmeegse bevolking en hebben waarschijnlijk voldoende onderpand dat met een hypotheek belast kan worden. Het gebruik maken van advertenties om potentiële kredietnemers te lokaliseren toont aan dat notaris Courbois gemakkelijker toegang heeft tot de kredietverlener dan tot de kredietnemers. De gemakkelijke toegang tot de kredietverleners is niet verwonderlijk gezien zijn persoonlijke contacten met de (katholieke) elite onder andere door zijn betrokkenheid bij en deelname aan de politiek en zijn zakelijke contacten. Wel opmerkelijk is dat de kennis over zijn klantenkring niet voldoende is om hieruit potentiële kredietnemers te vinden en dit past niet bij een rol als intermediair bij het oplossen van de asymmetrische informatie.

⁹³ Notaris Courbois gebruikt vaker het middel van de advertentie in vergelijking met zijn Nijmeegse collega's.

⁹⁴ Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant, http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Provinciale_Geldersche_en_Nijmeegsche_Courant (12-06-2015).

Tabel 16: Overzicht advertenties Courbois

Datum	Dagblad	Bedrag	Zekerheid
12-09-1869	PGNC	f 12.000,--	Hypothek
05-03-1871	<i>De Gelderlander</i>	Kapitalen	Hypothek
05-03-1871	PGNC	Kapitalen	Hypotheken
04-02-1872	PGNC	f 40.000,--	Hypotheken
11-02-1872	PGNC	f 40.000,--	Hypotheken
24-11-1872	PGNC	f 10.000,--	Hypotheken
09-08-1874	PGNC	f 30.000,--	Hypotheken
23-08-1874	PGNC	f 30.000,--	Hypotheken
03-08-1879	PGNC	f 40.000,--	Hypotheken
18-09-1881	PGNC	f 30.000,--	Hypotheken

Is 1874 een breuk?

Is 1874 een breuk in de geschiedenis van Nijmegen? In dat jaar wordt namelijk door de regering de beslissing genomen dat de stadswallen van de gemeente Nijmegen gesloopt kunnen worden. Nijmegen kan eindelijk uitbreiden, in de woorden van Paul Klep '(...) kon de burgerij haar eeuwenlang opgepot renteniersgeld vrijelijk storten op een grote hoeveelheid nieuwe bouwgrond'.⁹⁵

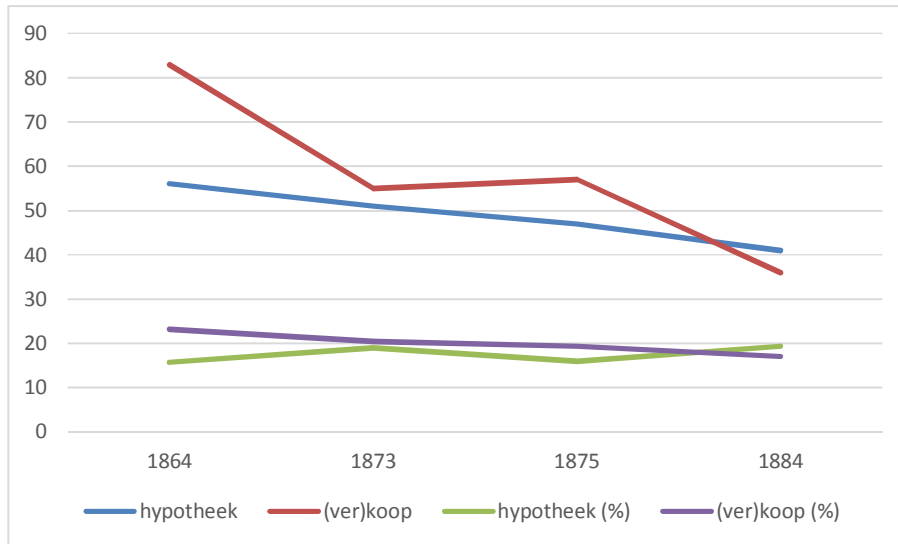
Verwachting is dan ook dat na de sloop van de stadswal een hausse van activiteiten zal plaatsvinden in het kader van stadsuitbreiding. De koop van landbouwgronden om deze weer te verkopen als bouwgrond, de ontwikkeling van nieuwe stadswijken en de bouw van huizen en de aanleg van nieuwe wegen. Dit alles zou moeten resulteren in een flinke toename van de kredietakten en de (ver)koop van gronden. De onderstaande tabel laat ontwikkeling van het aantal hypotheekakten en (ver)koop- en (ver)verhuurakten zien en hun percentage ten opzichte van het totaal aantal akten in dat jaar. Hieruit blijkt dat het aantal hypotheekakten maar ook het aantal (ver)koop- en (ver)huurakten afnemen. Bij de (ver)koop- en (ver)huurakten neemt het aantal ook procentueel ten opzicht van het totaal aantal akten af. Bij de hypotheekakten neem het percentage in 1873 en 1884 wel toe maar het totaal aantal akten was ook laag in vergelijking met de andere jaren. Al met al geen extra activiteiten op de kredietmarkt en de koop- huurmarkt. Dit wordt ook bevestigd door de Jong.⁹⁶ Het gemiddeld aantal akten per duizend inwoners stijgt in de periode 1870-1900 licht maar van een hausse is geen sprake. Verder literatuuronderzoek toont aan dat de verwachting onterecht gespannen was.⁹⁷ De daadwerkelijke sloop van de stadswal duurt van 1876 tot en met 1882. In 1875, na het besluit van de regering, wordt een Nijmegen een commissie benoemd die plannen moet maken voor de uitbreiding van Nijmegen. Hierin hebben zitting de heren H.L. Terwindt, W. Francken en J.H. Graadt van Roggen, allen goede bekenden uit de politiek en allen cliënten van notaris Courbois. In 1879 begint de openbare verkoping van de gronden die de gemeenten van Domeinen gekocht heeft. De bouw aan de nieuwe wijken begint pas na 1894. Op basis hiervan moeten de extra activiteiten in 1879 liggen bij de openbare verkopen en na 1894 als de daadwerkelijke bouw van de nieuwe

⁹⁵ Paul M.M. Klep, *Tweeduizend jaar Nijmegen Een stadshistorische beschouwing over religie en economie* (2005) 16.

⁹⁶ de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 58.

⁹⁷ Noviomagus, <http://www.noviomagus.nl/Historie/Historie2.htm> (15-6-2015).

wijken beginnen. De akten van andere notarissen zouden onderzocht moeten worden om definitief uitsluitsel te krijgen maar op basis van de gegevens van notaris Courbois was 1874 in de besluitvorming een keerpunt maar in de uitvoering komt dat keerpunt voor Nijmegen later.

Figuur 12: Verloop van het aantal hypotheek- en (ver)koopakten

Conclusie

Treden vader en zoon Courbois, notarissen te Nijmegen, op als intermediair bij het oplossen van de asymmetrische informatie die bestaat tussen een potentiële kredietverlener en een kredietnemer? In deze conclusie wordt vooral ingegaan op vader Courbois omdat zoon Courbois slechts enkele maanden in 1884 als notaris gevestigd is geweest. De vraagstelling wordt vanuit twee oogpunten benadert. Op de eerste plaats komt de vraag naar voren of notaris Courbois voldoende kennis kan hebben om het probleem van de asymmetrische informatie op te lossen? Op de tweede plaats komt de vraag of notaris Courbois ook daadwerkelijk optreedt als intermediair om kredietgever en –nemer bij elkaar te brengen?

De eerste vraag kan positief beantwoord worden, notaris Courbois is volop in de gelegenheid geweest om de benodigde kennis op te bouwen over de financiële positie van de betrokken partijen, de waarde van de mogelijke onderpanden voor een hypothecaire zekerstelling en de persoonlijke betrouwbaarheid van de betrokken personen. Deze kennis heeft Courbois kunnen opbouwen via de door hem verleden akten. Courbois heeft in de onderzochte vier jaar in het totaal 1132 akten verleden waarvan 17% hypotheek, 17% royementen, 14% testamenten en 20% (ver)koop of (ver)huur. Een evenwichtige verdeling van de soort akten met voldoende financieel gerelateerde akten waaruit de vermogenspositie blijkt zoals hypotheek, testament en (boedel)scheiding en (boedel)inventarisatie. Daarnaast zijn er relatief veel royementen ter afhandeling van hypotheek. Hiermee kan kennis over de betrouwbaarheid van personen worden opgebouwd.

Notaris Courbois heeft ook veel kennis kunnen opbouwen via zijn persoonlijke netwerken al zal deze kennis meer betrekking hebben op de zakelijke en bestuurlijke elite van Nijmegen dan op agrariërs of de gewone man in de straat. En deze elite is in potentie vooral de kredietverstrekker wat ook blijkt uit de inventarisatie van Courbois's netwerk en de vergelijking met zijn klantenkring. Aan de andere kant zullen katholieke burgers van Nijmegen zich eerder tot Courbois richten omdat hij een van de twee katholieke notarissen is. Mogelijk is dit een verklaring voor het grote aantal cliënten dat Courbois heeft namelijk 2333. Helaas bevat het chronologisch register geen informatie over geloof en of beroep zodat dit niet verder onderzocht kan worden.

Ook het gegeven dat veel van zijn zogenaamde 'opdrachtgevers' onder de grote rivieren, en in het bijzonder de rivier de Waal, wonen betekent dat notaris Courbois over deze personen kennis kan opbouwen, deze personen zijn in het 'zicht' van de notaris. In zijn gesprekken met de waard van de etablissementen waar Courbois de openbare veilingen houdt zal zeker de betrouwbaarheid van personen aan de orde zijn gekomen samen met eventuele 'nieuwttjes' waarin de notaris geïnteresseerd is.

Maar heeft de notaris ook daadwerkelijk opgetreden als intermediair? Heeft hij partijen bij elkaar gebracht? Natuurlijk is dit niet echt te bewijzen maar hebben we voldoende redenen om dit aan te nemen? Uitgaande van dit onderzoek moet daaraan getwijfeld worden. Op de eerste plaats heeft notaris Courbois regelmatig een advertentie geplaatst in de lokale dagbladen om kredietnemers te vinden. Dit suggereert dat hij onvoldoende potentieel heeft binnen zijn eigen klantenkring. Hij moet zoeken! Daarbij komt dat notaris Courbois een aantal malen de debiteuren niet afzonderlijk benoemd maar deze samenvat onder de term 'onderscheiden'. Deze debiteuren zijn blijkbaar niet belangrijk genoeg om op te nemen in het chronologische register en dus ook niet om kennis over op te bouwen. Dit komt niet voor aan de crediteuren kant, Courbois hecht blijkbaar belang aan het volledig opnemen van alle crediteuren bij een transactie.

Op de tweede plaats suggereert het alfabetisch register dat notaris Courbois niet echt geïnteresseerd is in het potentieel dat besloten ligt in de akten die zijn cliënten door hem laten opmaken. Hij neemt per akte gewoonlijk maar één persoon op in het alfabetisch register en als er meerdere personen betrokken zijn bij de akten dan neemt hij alleen de eerste persoon op in het alfabetisch register. Dit doet vermoeden dat hij vooral de 'hoofdpersoon' van de akte opneemt in het alfabetisch register, in dit onderzoek omschreven als de 'opdrachtgever'. Dit wijst in de richting dat de notaris die persoon opneemt in alfabetisch register die bijvoorbeeld zijn declaratie betaald en niet de persoon over wie hij kennis moet verzamelen om in een later stadium te gebruiken bij het oplossen van de asymmetrische informatie. Zou hij de personen van een krediet bij elkaar hebben gebracht dan zou hij deze ook verder willen volgen en daarom beide namen opnemen in dit alfabetisch register.

Van de 2317 unieke personen in de data-verzameling komen 1777 personen maar één maal voor, met andere woorden 77% van de cliënten maakt maar één maal gebruik van de

diensten van de notaris. Dit grote aantal personen, dat slechts één maal van de notaris gebruik maakt, wijst er op dat de kennis, die de notaris opgebouwd heeft, niet gebruikt wordt om vraag en aanbod bij elkaar te brengen. De chronologische akten laten zien dat de meest frequente gebruikers van de diensten van notaris Courbois meestal als crediteur betrokken zijn bij de kredietverlening. Ook blijkt dat maar 14% van de topcliënten van notaris Courbois betrokken zijn bij een kredietakte als debiteur. Notaris Courbois lijkt vooral betrokken te zijn bij een zakelijke en of politieke elite die optreedt als crediteur bij kredietverlening.

Notaris Courbois heeft alle middelen om kennis te verzamelen over zijn cliënten en deze kennis te gebruiken om daarmee het probleem van de asymmetrische informatie tussen kredietverlener en –nemer op te lossen. Maar of hij ook daadwerkelijk deze kennis verzameld heeft met het doel deze te gebruiken bij het oplossen van het probleem van de asymmetrische informatie tussen kredietverstrekker en –nemer lijkt zeer onwaarschijnlijk. De gebruikte hulpmiddelen in de vorm van het chronologische en alfabetisch register suggereren dat de focus van notaris Courbois ligt op de kredietverstrekkende elite. Ook de vraag of notaris Courbois daadwerkelijk vraag en aanbod bij elkaar gebracht heeft op basis van zijn kennis over zijn cliënten moet met de nodige voorzichtigheid negatief beantwoord worden. Het gegeven dat Courbois adverteert om geïnteresseerden te vinden voor de beschikbare fondsen wijst er op dat hij niet kan of wilt putten uit zijn cliëntenbestand. Ook het beperkt aantal personen dat meerdere malen zaken met notaris Courbois doet wijst in de richting dat Courbois niet zijn eigen cliëntenbestand gebruikt om het aangeboden kapitaal onder te brengen. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat meerdere opeenvolgende jaren onderzocht moeten worden om dit te onderbouwen.

Notaris Courbois is succesvol door zijn persoonlijke netwerk, volgens Levy een voorwaarde.. Hij lijkt zich vooral te richten op de plaatselijke elite en minder op de vragende kant van de kredietverlening. Zoals de Jong stelt moet de notaris passen bij de gegoede laag van de bevolking want dit zijn zijn klanten.⁹⁸ Hoffman, Postel-Vinay en Rosenthal hebben vastgesteld dat de Parijse notarissen een wezenlijke rol gespeeld hebben bij het oplossen van asymmetrische informatie bij de kredietverlening, mogelijk gemaakt door de kennis die opgeslagen was in hun archieven. Deze resultaten worden niet bevestigd door dit

⁹⁸ de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 40.

onderzoek, er kan niet aangetoond worden dat de Nijmeegse notaris Courbois vraag en aanbod bij elkaar heeft gebracht op basis van zijn kennis uit de door hem verleden akten.

Bijlage 1: Overzicht van personen met aan de laatste kredietakte voorafgaande akten, top

20

Naam	Totaal	Hypotheek	Testament	Royement	Verkoop	Boedel
Most-Willem Jacob Johan George--Nijmegen	10	2		5	1	
Beijer-Jan--Beuningen	9		1	3	1	1
Gussenk'lo-Theodora Wilhelmina--Nijmegen	8	1		5	1	
Kleijnen-Theodorus--Beuningen	8	4		1	2	1
Holthaus-Ignatz Frans Joseph--Nijmegen	7	4		1		
Dobbelmann-Johan Peter--Nijmegen	6	3	1	1		
Lamers-Johanna--Oosterhout	6		1		5	
Vonk-Jacobus Bernardus Ludovicus--Nijmegen	6	2		3	1	
Elbers-Hermanus--Nijmegen	5	2			2	
Heijden-Josephus Christianus Hubertus-van der-Wijler	5	1				
Heijden-Petronella Elisabeth Hubertina-van der-Wijler	5	3				
Neijenhof-Willem--Hatert	5				1	1
Aemsbergen-Theodorus Franciscus-van-Nijmegen	4	2		1		
Barten-Antoon--Grave	4	4				
Daamen-Antonius--Weurt	4				2	
Buuren-Theodorus--Wijchen	3					1
Damen-Willem--Beuningen	3				1	
Freriks-Margaretha--Nijmegen	3	1	2			
Klomp-Hermanus--Kekerdom	3				2	1
Rijn-Hendrik-van-Nijmegen	3					
Totaal over alle akten	222	59	5	26	63	20
Percentage		27%	2%	12%	28%	9%

Toelichting:

Totaal: het aantal akten waarin deze persoon voorkomt.

Hypotheek: het aantal kredietakten waarin deze persoon voorkomt.

Testament: het aantal testamenten waarin deze persoon voorkomt.

Royement: het aantal royementen waarin deze persoon voorkomt.

Verkoop: het aantal (ver)koop- of (ver)huurakten waarin deze persoon voorkomt.

Boedel: het aantal (boedel)scheidings- of (boedel)inventarisakten waarin deze persoon voorkomt.

Bijlage 2: Overzicht van personen met hun aktes, top 44

Naam	Totaal	Testament	Roijement	Verkoop	Boedel	Hypotheek	Crediteur	Debiteur
Beijer-Jan--Beuningen	13	1	3	3	1	1	1	
Holthaus-Ignatz Frans Joseph--Nijmegen	12		2			5	5	
Gussenk'lo-Theodora Wilhelmina--Nijmegen	12		6	1		2	2	
Most-Willem Jacob Johan George--Nijmegen	12		6	1		3	3	
Oostendorp-Jan-van-Weurt	10			6				
Heijden-Josephus Christianus Hubertus-van der-Wijler	9		3			2	2	
Kleijnen-Theodorus-- Beuningen	9		1	2	1	5	5	
Hermans-Jacoba--Nijmegen	9			1	1			
Damen-Theodorus-- Beuningen	8			2				
Roer-Johannes Franciscus Gerardus-van-Nijmegen	8		5	1		1	1	
Piels-Wilhelmus Theodorus-- Nijmegen	8		6	1		1	1	
Heijden-Petronella Elisabeth Hubertina-van der-Wijler	7		1			4	4	
Berg-Adriana Margaretha- van den-Nijmegen	7			1	1			
Dobbelmann-Johan Peter-- Nijmegen	7	1	1			4	4	
Vonk-Jacobus Bernardus Ludovicus--Nijmegen	7		3	1		3	3	
Lamers-Johanna--Oosterhout	7	1		5		1		1
Damen-Hendrikus--Weurt	6			3				
Berg-Lamens-van den- Nijmegen	6			1				
Neijenhof-Willem--Hatert	6			1	1	1		1
Elbers-Hermanus--Nijmegen	6			2		3		3
Firma Bahlmann & Co-- Amsterdam	6			2		2	2	
Koning-Anna Maria-- Nijmegen	6				1	3	3	
Eck-Wilhelmina Johanna- van-Neerbosch	6			1	1	2	2	
Nijmeegsche Spoorweg Maatschappij--Nijmegen	6			6				
Eck-Wouter-van-Wijchen	5			1	1	1		1
Pansier-Willem--Wijchen	5			2	1			

Eck-Johannes Gradus-van-Beuningen	5			2	1			
Pilaar-Johanna--Nijmegen	5			1	1			
Aemsbergen-Theodorus Franciscus-van-Nijmegen	5		1			3	3	
Eck-Petrus Jacobus-van-Wijchen	5			2	1			
Jansen-Willem--Nijmegen	5							
Eck-Michiel-van-Neerbosch	5			2	1			
Mogendorff-Michael--Nijmegen	5			1	1			
Eck-Jan Peter-van-Beuningen	5			2	1			
Willemsen-Jan--Angeren	5			4				
Roeffen-Margaretha--Nijmegen	5	2	2					
Gijsberts-Willem--Nijmegen	5			1	2			
Coenraads-Hubertus--Hees	5			2				
Barten-Antoon--Grave	5					5		5
Man-Hendrik Peter Godfried Matthijs-de-Nijmegen	5		1	2		2	2	
Theunissen-Jan--Overasselt	5			1				
Daamen-Antonius--Weurt	5			2		1		1
Teunissen-Antonius--Nijmegen	5			1				
Totaal over alle akten	3331	163	241	1073	297	461	207	254
Percentage		5%	7%	32%	9%	14%	6%	5%

Toelichting:

Totaal: het aantal akten waarin deze persoon voorkomt.

Testament: het aantal testamenten waarin deze persoon voorkomt.

Royement: het aantal royementen waarin deze persoon voorkomt.

Verkoop: het aantal (ver)koop- of (ver)huurakten waarin deze persoon voorkomt.

Boedel: het aantal (boedel)scheidings- of (boedel)inventarisakten waarin deze persoon voorkomt.

Hypotheek: het aantal kredietakten waarin deze persoon voorkomt.

Crediteur: het aantal kredietakten waarin deze persoon als crediteur voorkomt.

Debiteur: het aantal kredietakten waarin deze persoon als debiteur voorkomt.

Bijlage 3: Verdeling van het aantal akten in het alfabetisch register, top 44

Naam	Totaal	Alfa.reg.	Cred.	Deb.
Beijer-Jan--Beuningen	13	11	4	7
Holthaus-Ignatz Frans Joseph-- Nijmegen	12	6	4	2
Gussenk'lo-Theodora Wilhelmina-- Nijmegen	12	9	3	6
Most-Willem Jacob Johan George-- Nijmegen	12	5	3	2
Oostendorp-Jan-van-Weurt	10			
Heijden-Josephus Christianus Hubertus-van der-Wijler	9	1		1
Kleijnen-Theodorus--Beuningen	9	7	6	1
Hermans-Jacoba--Nijmegen	9	9	5	4
Damen-Theodorus--Beuningen	8			
Roer-Johannes Franciscus Gerardus- van-Nijmegen	8	8	1	7
Piels-Wilhelmus Theodorus-- Nijmegen	8	7	5	2
Heijden-Petronella Elisabeth Hubertina-van der-Wijler	7	3	2	1
Berg-Adriana Margaretha-van den- Nijmegen	7			
Dobbelmann-Johan Peter--Nijmegen	7	3	1	2
Vonk-Jacobus Bernardus Ludovicus-- Nijmegen	7	5	2	3
Lamers-Johanna--Oosterhout	7	6	5	1
Damen-Hendrikus--Weurt	6			
Berg-Lamens-van den-Nijmegen	6			
Neijenhof-Willem--Hatert	6			
Elbers-Hermanus--Nijmegen	6			
Firma Bahlmann & Co---Amsterdam	6			
Koning-Anna Maria--Nijmegen	6	4	3	1
Eck-Wilhelmina Johanna-van- Neerbosch	6	2	2	
Nijmeegsche Spoorweg Maatschappij---Nijmegen	6			
Eck-Wouter-van-Wijchen	5			
Pansier-Willem--Wijchen	5	5	4	1
Eck-Johannes Gradus-van-Beuningen	5			
Pilaar-Johanna--Nijmegen	5	5	2	3

Aemsbergen-Theodorus Franciscus-van-Nijmegen	5	3	2	1
Eck-Petrus Jacobus-van-Wijchen	5			
Jansen-Willem--Nijmegen	5			
Eck-Michiel-van-Neerbosch	5			
Mogendorff-Michael--Nijmegen	5	4	2	2
Eck-Jan Peter-van-Beuningen	5			
Willemsen-Jan--Angeren	5	1	1	
Roeffen-Margaretha--Nijmegen	5	5		5
Gijsberts-Willem--Nijmegen	5	4	2	2
Coenraads-Hubertus--Hees	5	2	2	
Barten-Antoon--Grave	5			
Man-Hendrik Peter Godfried Matthijs-de-Nijmegen	5	5	4	1
Theunissen-Jan--Overasselt	5	1		1

Bronnen

P.R. Bos en J.F. Niermeyer, *Atlas der gehele aarde* (Groningen 1959).

Centraal Bureau voor Genealogie, registratienummer VFADNL020945-1, 26-10-1885, overlidensadvertentie.

De Tijd: godsdienstig – staatkundig dagblad (Amsterdam).

Gelders Archief, archief 0207, registratienummer 1092, aktenummer 43, 20-04-1837.

Gelders Archief, archief 0207, registratienummer 1294, aktenummer 616, 31-10-1885.

Historisch Centrum Overijssel, archief 0123, registratienummer 15300, aktenummer 557, 27-10-1995.

Koninkrijk der Nederlanden, *Staatsblad* 20 (Den Haag 1842).

Koninkrijk der Nederlanden, *Staatsblad* 64 (Den Haag 1874).

Koninkrijk der Nederlanden, *Nederlandsche Staat-courant* 478 (Den Haag 1851).

Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884

Inventarisnummer 5 Repertorium 1864.

Inventarisnummer 14 Repertorium 1873.

Inventarisnummer 16 Repertorium 1875.

Inventarisnummer 25 Repertorium 1884.

Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 442 Notaris C.A.E. Courbois Nijmegen 1884-1927,

Inventarisnummer 1 Repertorium 1884-1889.

Websites

Essers, Rob, www.gaypnt.demon.nl/straatnamen/ (30-04-2015). Deze website bevat een lijst van alle Nijmeegse straatnamen inclusief niet meer bestaande straten.

Delpher, www.delpher.nl (02-06-2015).

Gemeente Nijmegen,
http://www2.nijmegen.nl/wonen/oudste_stad/historienijmegen/ontplooiide_stad (29-04-2015).

Genealogie, <http://www.genealogie-database.nl/courbois/courbois/courbois frm3.htm> (05-05-2015).

Huis van de Nijmeegse Geschiedenis,
<http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Hoofdpagina> (21-04-2015). Website bevat onder andere korte bibliografische informatie over de Nijmeegse notarissen.

<http://gemiddelden.nl/snelheid/gemiddelde-wandelsnelheid/> (5-6-2015).

<http://www.paarden-blaadjes.nl/paard/gangen.html> (5-6-2015).

Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie, <http://www.knb.nl/homepage> (21-04-2015).

Kwartier van Nijmegen, www.kwartiervannijmegen.nl (30-04-2015). Deze website bevat een aantal documenten waaronder een adressenboek uit 1868 en kaarten van Nijmegen.

Nijmeegs Mannenkoor,
http://www.nijmeegsmannenkoor.nl/contenido/geschiedenis/ges_muze-001-15.htm (05-05-2015).

nl.afstand.org (09-05-2015).

Noviomagus, <http://www.noviomagus.nl/Historie/Historie2.htm> (15-6-2015).

Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant,
http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Provinciale_Geldersche_en_Nijmeegsche_Courant (12-06-2015).

Regionaal Archief Nijmegen, http://www2.nijmegen.nl/wonen/oudste_stad/Archief (29-04-2015).

Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap, <http://www.notarielestichting.nl/> (21-04-2015).

Stichting Noviomagus, <http://www.noviomagus.nl/Ansichtkaarten/Gierpont/GierpCat.html> (6-6-2015).

Stichting Noviomagus, <http://www.noviomagus.nl/OudNijmegen/Stadswallen.htm> (29-04-2015).

Wie was wie, www.wiewaswie.nl (05-05-2015).

Literatuurlijst

Akerlof, George A., 'The market for "Lemons": Quality uncertainty and the market mechanism', *The Quarterly Journal of Economics* 84 (1970) 488-500.

Bochove, Christiaan van, Heidi Deneweth en Jaco Zuijderduijn, 'Real estate and financial markets in England and the Low Countries, 1300-1800', CGEH Working Paper Series 42 (2013) via www.cgeh.nl/working-paper-series/.

Bochove, Christiaan van, 'Seafarers and Shopkeepers: Credit in Eighteenth-Century Amsterdam', *Eighteenth-Century Studies* 48 (2014) 67-88.

Bots, H en J. Brabers, *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Negentiende en Twintigste Eeuw* (2005).

Cappon, C.M., 'Wat er is, was er al lang; wat zal komen, is eerder al geweest.' (Amsterdam 2010).

Collins, Daryl, Jonathan Morduch, Stuart Rutherford & Orlanda Ruthven, *Portfolios of the Poor* (2009). Hoofdstuk 1 en 2.

Dongelmans, M.J.M. en J.M.H.J. Hemels, *Een Nijmeegse familie: ondernemend en maatschappelijk bewogen: 4 generaties Dobbelman* (Nijmegen 1996).

Duinkerken, B., 'De notariële akten met betrekking tot de registratie van onroerend goed, 1811-1920' in: F.J.m. Otten e.a. *Broncommentaren 3* (Den Haag 1997) 179-229.

Gehlen, A.Fl., *Notariële akten uit de 17^e en 18^e eeuw, handleiding voor gebruikers* (Zutphen 1986).

Hartong, F.L., *Register der protocollen van notarissen in Nederland; samengesteld in opdracht van de Broederschap der Notarissen in Nederland van plm. 1550 tot heden*. (Rotterdam 1916).

Hasselt, W.J.C. van, *Verzameling van wetten en besluiten, voorkomende in het staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 1842). Gevonden via [HTTS://books.google.nl](https://books.google.nl) (29-05-2015).

Hoffman, Philip T., Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, 'Information and Economic History: How the Credit Market in Old Regime Paris forces us to rethink the Transition to Capitalism', *The American Historical Review* 104 (1999) 69-94.

Hoffman, Philip T., Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, *Priceless markets: the political economy of credit in Paris, 1660-1870* (Chicago 2000).

- Hoffman, Philip T., Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, 'Private Credit Markets in Paris, 1690-1840', *The Journal of Economic History* 52 (1992) 293-306.
- Hoffman, Philip T., Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, 'Redistribution and Long-Term Private Debt in Paris, 1660-1726', *The Journal of Economic History* 55 (Cambridge 1995) 256-284.
- Hoffman, Philip T., Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, 'What Do Notaries Do? Overcoming Asymmetric Information in Financial Markets: The Case of Paris, 1751.' *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 154 (1998) 499-530.
- Issensee, Josef, *Het ambt van notaris: Relict uit tijden van voor de grondwet* (2008).
http://www.notarielestichting.nl/files/Baks_Stollenwerck_Stichting_Document%20das%20Amt.NL-1257860217.pdf (03-04-2015). Voordracht op de jaarvergadering van de vereniging voor het Rijnlands Notariaat op 8 november 2008 te Bonn.
- Jong, R. de, *Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999* (Amsterdam 2002).
- Jonker, J.P.B., *Merchants, bankers, middlemen: the Amsterdam money market during the first half of the 19th century* (Amsterdam 1996).
- King, Robert G. en Ross Levine, 'Financial Intermediation and economic development' via http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/1993_Book_Mayer_Intermediation.pdf 156-189.
- Klep, Paul M.M., *Tweeduizend jaar Nijmegen Een stadshistorische beschouwing over religie en economie* (2005).
- Levy, Juliette, 'Notaries and Credit Markets in Nineteenth-Century Mexico', *Business History Review* 84 (2010) 459-478.
- Maassen, H.A.J., *Tussen commercieel en sociaal krediet. De ontwikkeling van de bank van lening in Nederland van Lombard tot Gemeentelijke kredietbank 1260-1940* (Hilversum 1993).
- McCants, Anne E.C., 'Goods at Pawn. The Overlapping Worlds of Material Possessions and Family Finance in Early Modern Amsterdam', *Social Science History* 31 (2007) 213-238.
- Melis, Joh.C.H., *De Notariswet* (Zwolle, 1932).
- Pitlo, A., *De zeventiende en achttiende eeuwse notarisboeken en wat zij ons omtrent ons oude notariaat leren* (Haarlem 1948).
- Roes, J.S.L.A.W.B., *De goede, afvallige notaris* (Deventer 2009).

Stichting Historisch Huis- en Veldnamenonderzoek, *Nijmegen Adresboek 1868* (Nijmegen 2011).

Temin, Peter, en Hans-Joachim Voth, 'Banking as an emerging technology: Hoare's bank 1702-1742', *Barcelona Economics Working Paper Series* 93 (2003) 1-40.

Vroom, J.B., *De Wetgeving op de Registratie, toegelicht en van aantekeningen voorzien* (Zwolle 1887).

Vroom, J.B., *De wet op het notaris-ambt van 9 julij 1842 (Staatsblad no 20), zoals zij luidt na de daarin gebragte wijzigingen* (Haarlem, 1879).

Wee, H. van & E. Aerts, *De economische ontwikkeling van Europa, 950-1950* (Leuven 1996).

Willems, B., *Leven Op de Pof: Krediet Bij de Antwerpse Middenstand in de Achttiende Eeuw* (Amsterdam 2009).

Afbeeldingen

Titelblad: Ch. Tranchand, *L'Age d'or*, Collectie Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap, Amsterdam, Fotografie: Anne Roos.

Figuur 1: R.A.H. Courbois, Eerste blad uit het chronologisch register van 1873, Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 14 Repertorium 1873.

Figuur 2: W.C. Böhtlingk, Registratiekenmerk uit akte 7306 van 19 april 1890, Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 440 Notaris W.C. Böhtlingk. Het archief is in bewerking waardoor de juiste gegevens met betrekking tot naamgeving en inventarisnummers nog niet compleet zijn. De inventarisnummers lopen op dit moment tot 433. (opgave archief per 2-12-2014)

Figuur 3: R.A.H. Courbois, Aantekening van controle in het repertorium van 1873, Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 14 Repertorium 1873.

Figuur 4: R.A.H. Courbois, Eerste blad van het alfabetisch register uit 1864, Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 441 Notaris R.A.H. Courbois Nijmegen 1860-1884, Inventarisnummer 5 Repertorium 1864.

Figuur 5: Benoeming notaris R.A.H. Courbois, *Nederlandsche staats-courant* 478 (Den Haag 1851).

Figuur 6: Overlijdensadvertentie R.A.H. Courbois, *De Tijd: godsdienstig – staatkundig dagblad* 29-10-1885 (1885).

Figuur 7: Overzicht van de woon- en kantooradressen van de Nijmeegse notarissen tussen 1864 en 1884.

Figuur 8: Overzicht woonplaatsen cliënten van Courbois. De onderliggende kaart is overgenomen uit P.R. Bos en J.F. Niermeyer, *Atlas der gehele aarde* (Groningen 1858) 17.

Figuur 9: Overzicht woonplaatsen opdrachtgevers van Courbois. De onderliggende kaart is overgenomen uit P.R. Bos en J.F. Niermeyer, *Atlas der gehele aarde* (Groningen 1858) 17.

Figuur 10: Frequentie bezoek aan notaris.

Figuur 11: Advertentie Courbois, PGNC 03-08-1879.

